

zise

Told- og Skattehistorisk Tidsskrift

26. årgang

2003

Nr. 3

Bag ad Dansen

Zise - Told- og Skattehistorisk Tidsskrift er medlemsblad for Told- og Skattehistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977. Bestyrelsens medlemmer er told- og skattedirektør Ole Kjær, København (formand), administrator, mag. art. Henrik Fode, Århus (næstformand), seniorforsker, dr. phil. Ole Degn, Viborg (redaktør), fuldmægtig Gunnar Jakobsen, København (sekretær), specialkonsulent Kirsten Lekdorf, København (kasserer), regionschef Palle Castbak, Kalundborg, fhv. ekspeditionssekretær Aage E. Hansen, Kruså, kontorchef Henrik Ludolph, København og regionschef Hans Jørgen Mortensen, Viborg.

Redaktører af dette nummer er arkivar, seniorforsker, lic. phil. Leon Jespersen og arkivar, cand. mag. Christian Larsen.

Medlemsskab af Told- og Skattehistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø eller på www.zise.dk. Kontingentet andrager 60 kr. om året for enkeltmedlemmer, 500 kr. for institutioner og firmaer. Biblioteker kan tegne abonnement for 60 kr. Zise udkommer tre gange årligt, og hvert hefte indeholder ca. 40 sider.

Bidrag til Zise bedes sendt til redaktøren, seniorforsker, dr. phil. Ole Degn, Mellemhøjen 11, 8800 Viborg eller til sekretæren, fuldmægtig Gunnar Jakobsen, Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø.

www.zise.dk

ISSN 001 05-8355
Tryk: Wadmann Grafisk A/S, Thisted

Forord

Den nuværende redaktion har siddet i to år, der har været præget af jubilæer. I år 2002 kunne vi fejre Told- og Skattehistorisk Selskabs 25 års jubilæum. Som følge af fusionen mellem told- og skattevæsenet skiftede selskabet ganske vist navn fra Toldhistorisk Selskab til Told- og Skattehistorisk Selskab. Jubilæet blev markeret med udsendelsen af et udvidet nummer af *Zise*, hvor nuværende og tidligere redaktører af tidsskriftet bidrog. Og i 2003 var det 100 år siden, at lov nr. 104 af 15. maj 1903 om indkomst- og formueskat til staten blev gennemført. Med lovens gennemførelse fulgte selvangivelserne.

100 års jubilæet blev blandt andet markeret med udsendelsen af bogen *SR-Skat. Skatteinformation fra de statsautoriserede revisorer. Statsskattelovens 100 års jubilæum* (2003). I anledning af jubilæet bringer *Zise* en artikel om selvangivelsens historie. Ud fra en bevaret samling af selvangivelser beskriver Henrik Fode levende selvangivelsens skiftende udseende og voksende omfang frem gennem 1900-tallet. Eller mere præcist selvangivelsens modsatrettede udvikling, hvor den først vokser i omfang, og hvor skatteyderne skal levere flere og mere detaljerede oplysninger, og derefter hvor skatteyderne enten kan underskrive fortrykte oplysninger eller supplere med nogle få data, idet skattemyndighederne i forvejen har fået indberettet stadig flere oplysninger fra arbejdsgivere og andre. Begge udviklingslinjer afspejler skattemyndighedernes øgede indsigt og kontrol med skatteyderne.

I sidste nummer af *Zise* blev læserne taget med på en rejse til Norge, hvor der udspandt sig en spektakulær svinde med toldmidler, og til Etiopien hvor en dansk toldembedsmand, Flemming Aaboe Jensen, berettede om sine farverige oplevelser i det fremmede. I dette nummer foretages der en mindre afstikker til det fremmede. For at forstå udviklingen i Danmarks historie, hvad der er specielt dansk, og hvad der indgår i en almen europæisk udvikling, må blikket rettes mod udlandet.

Danmark var i perioden 1660-1848 et enevældigt monarki, hvor monarken – ifølge Kongeloven af 1665 – frit kunne beskatte undersåtterne uden at indhente deres accept. Michael Bregnsbo diskuterer i artiklen »Absolutisme eller 'ingen beskatning uden repræsentation'». Nogle overvejelser over statsformer og beskatningsformer i 1600- og 1700-tallets Europa« forholder mellem forfatnings- og beskatningssystemer, eller rettere mellem økonomisystemer og beskatningsforhold. I den forbindelse tages der udgangspunkt i forholdene i England, Nederlandene og Frankrig; men iagttagelserne der fra sætter forholdene i Danmark i relief.

I 1500-tallet var øksnetolden en af kongens vigtige indtægtskilder. Poul Enemark har i flere arbejder – også her i *Zise* – undersøgt øksehandelens historie. I 2003 kunne han fremlægge sine samlede undersøgelser i form af to digre bind *Dansk øksehandel 1450-1550*. Mikael Venge har anmeldt Enemarks arbejde, som i vid udstrækning bygger på datidens toldmateiale.

Helmuth Schledermann, Aarhus Universitet, har tidligere bidraget til *Zise* med artikler om henholdsvis nepotisme og Birck. Flere læsere har vist interesse for artiklerne, så det glæder os, at Helmuth Schledermann også bidrager til dette nummer af *Zise* med en artikel om en bemærkelsesværdig person: Ivar Berendsen. Inhabil eller blot alsidig embedsmand I: Opstigen. Undertitlen kan bedre forstås, når det fremgår af artiklen, at Berendsen både var loyal embedsmand (toldinspektør), initiativtager til og i en årrække leder af toldembedsmændenes fagforening, succesrig forretningsmand, samfunds-kritisk foredragsholder og skribent samt medstifter af Det Radikale Venstre og medlem af Folketinget. Berendsen levede 1865-1939, og i denne første del af artiklen følger læseren Berendsens opstigen, hvor hans mange roller bragte ham i konflikt med omgivelserne. Artiklen fortsættes i næste nummer af *Zise*.

På forsiden af dette nummer af *Zise* findes en karikaturtegning fra dagbladet *Vort Land* (1. dec. 1902) af Den Liberale Vælgerforenings bal med Ivar Berendsen i centrum. Teksten til denne tegning lyder: »Den liberale Vælgerforening tæller nu kun lidt over 8.000 Medlemmer, hvoraf mindst Halvdelen er unge Kvinder og unge Mænd, der staar indenfor Foreningen for at deltage i dennes Baller og Soiréer, der, som bekendt, i de senere Aar næsten har været Foreningens eneste Virken udadtil.«

»Bag ad Dansen« må hentyde til at ingen af de afbildede personer kom med i venstreministeriet.

Ny redaktion

Den nuværende redaktion sagde ja til at redigere *Zise* for en to-årig periode. Den er nu gået, og vi har desværre måttet indse, at det har været vanskeligt at finde tid til redaktionsarbejdet ved siden af andre gøremål. Vi har derfor valgt at give plads for en ny redaktion.

Som ny redaktør tiltræder fra 2004 seniorforsker, arkivar, dr. phil. Ole Degn, der er en kendt skikkelse inden for historikerverdenen, og som også i årenes løb har leveret bidrag til *Zise*. Han er fortrolig med skatte- og toldmateriale fra flere perioder og har skrevet en række bidrag om told- og skattehistoriske emner. Han er ikke mindst kendt fra sin disputats om økonomiske og sociale forhold i Ribe: *Rig og fattig i Ribe. Økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560-1660* (1981). Den afgående redaktion vil ønske ham god vind med redigeringen af *Zise*.

Der indtræder også en anden ændring, der er uafhængig af redaktørskiftet. Fremover vil *Zise* fremtræde i et nyt layout. Forandring er nødvendig, og *Zise* har nu i en årrække haft det velkendte, røde layout. Det nye layout vil pryde det første nummer i årgang 2004.

Christian Larsen og Leon Jespersen

Den kære selvangivelse

Af Henrik Fode

Dagen – den 15. maj 2003 – blev på det nærmeste passeret i ubemærkethed. Det var ellers en dag, der var værd at mindes. Gennem præcis 100 år havde den danske befolkning levet under »lov om indkomstskat til staten«. Det var der måske ikke så mange, der tænkte nærmere over; men hvis man samtidig fortalte, at den danske befolkning gennem disse 100 år havde haft fornøjelsen af det såkaldte »Skema til Selvangivelse for her i Landet boende Personer«, som det officielt hed, så vil mange måske sige, at det nok var en dag, der burde mindes. Vi havde kort og godt netop fejret 100-årsdagen for den danske selvangivelse og dermed for Statsskatteloven af 1903.

Finansministeren hed dengang Christopher Hage og var minister i den første systemskifteregering (1901-1905), venstreministeriet Deuntzer, der afløste de gamle højreministerier. Hermed var der omsider sat et punktum i den hårde forfatningsstrid. En socialkamp og kulturkamp var afsluttet, ligesom det også er sagt, at stændertiden nu var forbi. Bondestanden var blevet sidestillet med de øvrige samfundsklasser. For at synliggøre dette var det også nødvendigt at gennemføre omfattende reformer. En af dem var en omlægning af skattesystemet.¹

Den nye økonomi

Baggrunden for loven var alvorlig nok og er i sig selv ganske interessant. Sam-

fundet behøvede penge. Det havde det sådan set altid gjort, men problemet var, at de ikke længere politisk kunne skaffes, sådan som man altid havde gjort det, nemlig ved skat på landbefolkningen kombineret med toldindtægter, der ramte bybefolkningen. En bevægelse fra land til by var blevet stadig tydeligere. Det nye århundrede ville ikke blive et århundrede, hvor landbrugsinteresserne ville være de dominerende. Den økonomiske balance var rykket mod byerne, der da også voksede ganske stærkt i årene omkring 1900.

Politisk var konsekvensen den, at der selvfølgelig skulle findes en model, så bybefolkningen kom til at betale sin del af det offentlige omkostninger. Tienden skulle afløses, og de gamle ejendoms- og hartkornsskatter måtte opgives for at blive erstattet af en ny såkaldt »ejendomsskyld«, der beskattede fast ejendom såvel på landet som i byerne, og så lå det i tiden, at tolden skulle reduceres, da det økonomiske liv gik i retning af liberalisme med industrivarernes frie bevægelighed. Indirekte afgifter var ikke længere nok, nu skulle den enkelte borger beskattes direkte. Midlet hed indkomst- og formueskat, og måden til at få det nye system til at fungere på var ganske enkelt at bede den enkelte borger om at »selvangive« sig selv. Kort og godt udfyldte et autoriseret skema for at indberette, hvad der var tjent i det foregående år.

Lov om indkomstskat

Loven fastslog, at landets kommuner skulle være ansvarlige for, at alt fungerede, som loven foreskrev. Det var i virkeligheden en vældig administrativ byrde, der hermed blev lagt på landets næsten 1.000 kommuner. De havde forskellig størrelse og bestod sådan set af to typer. Der var de talrige land- eller sognekommuner, der var blevet til med landkommunalreformen i august 1841, og som var det folkevalgte organ, der med moderniseringen af loven i 1867 blev benævnt sogneråd, og så var der naturligvis købstadskommunerne, der hvilede i en lov fra 1837 og ikke mindst i en nyere fra 1868.

Afgørende var det imidlertid, at der var stor forskel på, hvor professionelt opgaven kunne tilrettelægges. I nogle af de små sognekommuner var beboernes antal yderst beskedent. Mange steder var der mindre end 200 indbyggere, mens det siger sig selv, at købstæderne var væsentligt større. F.eks. passerede Århus netop indbygger nummer 50.000 omkring år 1900. Det største bysamfund var naturligvis København med ca. 375.000 indbyggere.²

Der lå naturligvis andre problemer i nærdemokratiet. Ville et sogneråd overhovedet fagligt kunne honorere en sådan opgave? Lå det under for lokalt pres – eller kunne det fastholde sin integritet? Spørgsmålet var også, om sognekommunerne administrativt var så veludviklede, at de overhovedet kunne håndtere ligningsopgaven? Man må ikke se bort fra, at der ikke var noget, der hed administrative bygninger eller administrativ medhjælp. I de små kom-

muner foregik det hele fra sognerådsformandens spisestuebord.

Det er ofte sagt, at de små kommuners »nærhed« betød, at han til gengæld også vidste alt. Han vidste, hvor mange børn der var i den enkelte familie, og så havde han selvfølgelig en fornemmelse af formuehierarkiet i sin sognekommune. Loven fastslog helt klart, at indkomsterne i landdistrikterne skulle fastlægges af sognerådet, mens det i købstæderne var en ligningskommission, som var udpeget af byrådet, der skulle stå for opgaven.

Set under ét fastlagde loven, at hovedopgaven med den statslige ligning lå lokalt, hos de kommunale myndigheder. Med loven oprettedes ganske vist nogle såkaldte skatteråd og overskatteråd, der uden for de store byer førte tilsyn med, at de kommunale myndigheder udførte deres ligning formelt korrekt, men reelt lå opgaven lokalt.³

Diskussionerne i Rigsdagen ved lovens tilblivelse var ret så livlige og afspejler mange træk af befolkningsgruppernes syn på hinanden. Bybefolkningen troede ikke på landbefolkningen og omvendt, hvis man lytter til rigsdagspolitikernes indlæg, som de er trykt i *Rigsdagstidende*. Ville landbefolkningen opgive den fulde værdi af de fødevarer, de hentede i deres bedrifter, blev der spurgt, mens andre ikke troede, at embedsmænd ville opgive hele deres løn. Nok den officielle del, men hvad med de sportler og andre biindtægter m.m., som f.eks. tilfaldt en toller? Eller, hvad der måske kunne være mere pinligt, ville præsterne opgive værdien af alle de naturalier, som det endnu var almindeligt, at de modtog

for en begravelse eller en dåbshandling på landet?⁴

Selv om debatten var voldsom og hed, blev loven vedtaget, og resultatet blev hurtigt udarbejdelsen af landets første selvangivelse til beregning af statsskatten. Det var et ret simpelt skema, der bar overskriften: »Skema til Selvangivelse for her i Landet bosatte Personer«. Det hele kunne være på et enkelt ark, mens der på bagsiden var aftrykt en »Vejledning«. Den var til gengæld særdeles fyldig, for hele siden skulle naturligvis udfyldes.

Skema til Selvangivelse for her i Landet bosatte Personer

I Told•Skat Museet er der bevaret en næsten komplet række af selvangivelser fra Ballerup. Ydermere er det interessant, at flere synes at stamme fra den samme person: en bagersvend i Ballerup. Selv om selvangivelsen synes endog meget simpel, så er det ikke lykkedes den unge bagersvend at udfylde den korrekt.⁵

Før selve specifikationerne krævede skemaet, at det totale beløb blev opgivet. Her er beløbet da også ganske korrekt udfyldt med 1.069 kr.

Han blev herefter bedt om at angive sin indtægt, der *kunne være* placeret i tre hovedgrupper:

1. Land-, skov- og havebrug, industri, handel, håndværk, fabriksdrift, søfart, fiskeri, bortfæstning, bortforpagtning og udleje af faste ejendomme samt lignende erhvervsvirksomhed.
2. Arbejde, tjeneste eller bistandsydelse af enhver art, embede og bestilling,

pension og ventepenge, klosterhævning, livrente, overlevelserente, af-tægt eller deslige samt gaver, lotterispil og andet spil og væddemål.

3. Rente og udbytte af alle slags obligationer, aktier og andre inden- og udenlandske pengeeffekter samt kapitaler, udlånte her i landet eller udlandet.

Opdelingen var sådan set logisk nok. Den gav siden hen mulighed for en vis statistisk bearbejdning, så man lokalt såvel som regionalt og på landsplan kunne få et billede af, hvorfra indkomstmassen stammede.

Skattefradrag var der også noget, der hed, så vor bagersvend skulle også oplyse, hvor meget han havde betalt i direkte *personlige* skatter til stat, kommune og kirke. Beløbet var 23 kr. og skulle naturligvis fratrækkes den opgivne indtægt. Det har han ikke forstået, så de er i første omgang lagt til, så beløbet stiger til 1.093 kr. Sagen bliver herefter endnu mere uforståelig, da han slutter med at gentage beløbet 1.069 kr.

Af hensyn til skattefradraget for børn skulle han også oplyse antallet af børn, der pligtskyldigst meddeles til to, hvorefter han oplyser, at han »ingen« formue har. Selvangivelsen underskrives 14. februar, dagen før den skulle afleveres til de kommunale myndigheder. Det kunne han gøre personligt, men - som vejledningen oplyste - hvis han brugte postvæsenet, skulle han huske at frankere brevet.

Var selvangivelsen ikke underskrevet, så oplyste vejledningen, at den skattepligtige intet krav havde på, at myndighederne tog hensyn til den, og i så fald

ville ligningsmyndigheden ansætte skatten, hvorefter den ville blive »frem-lagt til almindeligt eftersyn«, hvor den skattepligtige kunne gøre sig bekendt med ansættelsens størrelse.

Vejledningen sluttede i øvrigt med en oversigt over skatteprocenterne. Den skala ville det være sundt at genoptrykke, for den rummer perspektiverne om en stadig voksende offentlig sektor, der skal finansieres: af de første indtægter under 2.000 kr. var skatteprocenten 1,3 %, mens den af indtægter på 100.000 kr. eller derover - som det er anført - var steget til 2,5 %. Til slut blev det oplyst, at formueskatten »svares med 6 øre af hundrede kroner«. På moderne dansk ville man skrive 6 %, hvis man da overhovedet kunne finde på at bruge så små skattesatser?

Den svære selvangivelse

Selvom selvangivelsen med moderne øjne virker meget simpel, så synes det at have været ganske vanskeligt for den enkelte at udfylde den korrekt. Det var ikke blot vor bager-svend, der havde problemer. Et grelt eksempel ses i en tilsvarende opgørelse fra 1910, også fra Ballerup, hvor en møllersvend ikke

ser sig i stand til at lægge 12 kr. fra rubrikken med renteindtægter til den opgivne årsindtægt på 800 kr. Han anfører resultatet til 8,12 kr.

Helt galt eller vanvittigt bliver det herefter, da han skal fratrække sine

Løbe-Nr. 44

Skema til Selvangivelse for her i Landet bosatte Personer.

(Se omstaaende Vejledning og Uddrag af Loven).

I Henhold til Lov af 15. Maj 1903 om Indkomst- og Formueskat til Staten angiver undertegnede Ballerup boende Ballerup at min samlede Indkomst i det sidst forløbne Aar har udgjort 800 Kr.

I dette Beløb er indbefattet Indkomsten for de til min Husstand (Hustru og økonomisk afhængige Børn, jfr. Lovens § 7) hørende Personer, nemlig:

Her anføres Navnene paa de Personer, hvis Indkomster ere medregnede.

Ovenstaaende samlede Indkomst fremkommer saaledes:

Indkomst af	Kroner
1. Land-, Skov- og Havebrug, Industri, Handel, Haandværk, Fabrikdrift, Søfart, Fiskeri, Bortleasing, Bortforpagtning og Udlejelse af faste Ejendomme samt lignende Erhverv eller Virksomhed	800
2. Arbejde, Tjeneste eller Bistandsydelse af enhver Art, Embede og Bestilling, Pension og Ventepenge, Klosterhævning, Livrente, Overlevelserente, Afkast og Udbytte af alle Slags Obligationer, Aktier og andre inden- og udenlandske Pengeeffekter samt af Kapitaler, udlånte her i Landet eller i Udlandet	12
	I alt ... 812
Heri fradrages:	5.8980
Beløb, der ere uddreede i direkte personlige Skatter til Stat, Kommune og Kirke	803780
hvorefter udkommer det for den samlede Indkomst ovenfor anførte Beløb Kroner	803780

Indkomsten er beregnet for Aaret fra 1/1-1909 til 1/1-1910, da jeg i min Næringsvej sædvanlig benytter dette Driftsaar.

Af Hensyn til det ved Lovens § 8 hjemlede Fradrag for Børn bemærkes, at jeg har 2 Børn, der den 1. Januar d. A. var under 15 Aar.

Frdragene i Folge Lovens § 8 for den skattepligtige selv og hans Børn under 15 Aar foretages af de skattepligtige Myndigheder. Den skattepligtige maa derfor ikke selv foretage disse Frdrag.

Min og de til min Husstand hørende Personers Formue 300 Kr.

(Vil den skattepligtige angive, at han og hans Husstand ingen Formue har, maa dette udtrykkelig anføres, saasom ved et »0« eller »ingen« i Rubrikken.)

I ovenstaaende Indkomst og Formue er indbefattet af faste Ejendomme, Tiender eller Bedrift i andre Kommuner end min Opholdskommune:

Kommune	Indkomst: Kr.	Formue: Kr.

Underskrift: Ballerup den 13. Februar 1910

Ligningsmyndighedens Adresse: BALLERUP-MÅALØV
 Formue: 2. 1909 SOGNERAAD. veng om.

Selvangivelse fra 1910 (Told • Skat Museet)

direkte personlige skatter fra beløbet. Han får den samlede indkomst til at ende på 8037,80 kr.! Uanset hvor enkel selvangivelsen har været, har den ganske givet voldt problemer for nogle mennesker. Vi kan kun håbe, at sogne-

rådet i Ballerup udviste den nødvendige barmhjertighed med møllersvenden. Selvom skatteprocenterne var lave, så burde der udvises retfærdighed.

Skønt nogle havde svært - som omtalt endog meget svært - ved at forstå

selvangivelsen, blev den stadig mere kompliceret. En ny lov af 8. juni 1912 om indkomst- og formueskat til staten krævede et nyt skema. Herefter skulle indkomsten angives ikke længere i tre kategorier, men nu i seks. Det vanskelige spørgsmål med fradrag af det foregående års skat var også løst, idet det nu var myndighederne, der skulle foretage dette. De havde jo også oplysningerne. Det skal vel opfattes som et servicetilbud til de borgere, der havde svært ved den såkaldte »minusregning« eller måske slet ikke havde overblik over, hvad de havde betalt i skat.

I 1922 - den 10. april - kom en ny lov om indkomst- og formueskat til staten. Herefter kunne myndighederne ikke længere nøjes med de seks indkomstkategorier, men havde udvidet dem med endnu en kategori: »andre indkomster«. Der var nu også yderligere krav til en specifikation af formuen:

VEJLEDNING.

Til Indkomsten medregnes alle Indtægter, der i Følge Lovens §§ 4 og 5 ere skattepligtige, derunder navnlig ogsaa Lejeværdien af Bolig i egen Ejendom samt Pengeværdien af de i den skattepligtiges Husholdning forbrugte Produkter af egen Tilvirkning eller af egen Bedrift, men ved Opgørelsen fradrages Beløb, der ere udræddede i direkte Skatter og i Afgifter til Kommune og Kirke, Renter af Privatgæld og anden Gæld (men ikke Afdrag eller Amortisation) samt de øvrige i Lovens § 6 nævnte Udgifter. Fradrages i Følge Lovens § 8 for den skattepligtige selv og hans Børn under 15 Aar foretages af de skattepligtende Myndigheder.

Formueskatten paahviler enhver, der i Følge Loven skal svare Indkomstskat, naar han er i Besiddelse af en Formue paa mindst 100 Kr., og de i Henhold til Lovens § 8 for Indkomstskat fritagne, naar de eje en Formue af mindst 3000 Kr. Til skattepligtig Formue henregnes ikke Mobler, husligt Indbø og desl., jfr. Lovens § 12. Formueskatten beregnes kun af fulde hundred Kroner.

Den, der af fulde gyltig Maade henvytter omstaaende Skema til Selvangivelse, vil hvis hans Selvangivelse ikke lages til Følge, faa Underretning herom med Oplysning om, hvorledes hans Indkomst og Formue er bleven anslået.

For at Selvangivelsen skal betragtes som gyldig udfyldt, maa den være forsynet med Angivelse af den skattepligtiges Navn, Bopæl, samlede Aarsindkomst samt, hvis han vil angive sin Formue, af dennes samlede Beløb. Udfyldningen af Skemaets øvrige Rubriker er ikke nødvendig, for at Skemaet skal betragtes som gyldig udfyldt, men vil være hensigtsmæssig saavel for Ligningsmyndighedernes som for den skattepligtiges egen Skyld. For at Selvangivelsen skal betragtes som gyldig underskrevet, maa den være underskrevet af den skattepligtige selv eller, hvis han ikke er til Stede i Kommunen, af hans betroede Fuldmægtig. For den umyndiges Vedkommende underskrives Skemaet af Værgen; den mindreaarige underskriver i Forening med Kurator; Enke, for hvem der er beskikket Lavværg, underskriver i Forening med denne.

For at Selvangivelsen skal betragtes som gyldig afleveret, maa den være indgivet til Ligningsmyndigheden (hvis Indsendelsen sker gennem Postvesenet, i frankeret Stænd) inden den 15. Februar eller for deres Vedkommende, der ere forpligtede til at føre autoriserede Handelsbøger, inden Udgangen af Februar Maaned.

Er Selvangivelsen ikke gyldig udfyldt, underskrevet og afleveret, har den skattepligtige intet Krav paa, at der tages Hensyn til den. Følgen heraf er for Indkomstens Vedkommende, at Ligningsmyndighedens Ansættelse af Indkomsten vil blive fremlagt til almindeligt Eftersyn, hvor den skattepligtige da maa gøre sig bekendt med Ansættelsens Størrelse. Hvis derhos Ansættelsen ikke overskrider hans virkelige Indkomst med mere end 25 pCt., har han ingen Ret til at gøre Indsigelse, og for Forskellen større og Ansættelsen forøret, skal han betale Skat af den virkelige Indkomst med Tillæg af 15 pCt.

Undladelser af at angive Formuens Størrelse vil medføre, at Ligningsmyndighedens Ansættelse af denne ligeledes vil blive fremlagt til almindeligt Eftersyn, hvor den skattepligtige da maa gøre sig bekendt med Ansættelsens Størrelse.

Den, der mod bedre Vidende til nogen af de skattepligtende Myndigheder meddeler urigtige Oplysninger om sin Indkomst og Formue eller om andre Forhold, der kunne have Indflydelse paa Beregningen af Indkomst- eller Formueskatten, straffes med en Bøde af den besværgede Skats Beløb indtil 10 Gange Opdaget et Forhold som det nævnte ved Behandlingen af et Dødsbo, skal Bøst eller Arvingerne indbetale den forliddet betalte Skat med dens dobbelte Beløb.

Hvis særlige Forhold, saasom Sygdom, Dødsfald, trykkende Familieforhold, Indkaldelse til Militærtjeneste og deslige, tale for, at en skattepligtig ikke ansættes efter sin hele Skatteindtægt, kan han indgive Andragende til Ligningsmyndigheden om en Nedsættelse i den skattepligtige Indkomst. I Andragendet maa det anføres, af hvilke Grunde den skattepligtige ansøger om en Lempelse som den omhandlede.

Indkomstkatten udrædes i Følge Lov af 30. September 1909 efter nedenstående Skala:

Af Indtægter, der ere under	2.000 Kr., svares i Skat 1 $\frac{1}{2}$ pCt.
— paa 2.000 Kr. eller derover, men under	3.000 — — — — — 1 $\frac{1}{2}$ —
— — — — — 3.000 — — — — —	4.000 — — — — — 2 —
— — — — — 4.000 — — — — —	6.000 — — — — — 2 $\frac{1}{2}$ —
— — — — — 6.000 — — — — —	8.000 — — — — — 3 —
— — — — — 8.000 — — — — —	10.000 — — — — — 3 $\frac{1}{2}$ —
— — — — — 10.000 — — — — —	15.000 — — — — — 4 —
— — — — — 15.000 — — — — —	20.000 — — — — — 4 $\frac{1}{2}$ —
— — — — — 20.000 — — — — —	30.000 — — — — — 5 —
— — — — — 30.000 — — — — —	40.000 — — — — — 5 $\frac{1}{2}$ —
— — — — — 40.000 — — — — —	50.000 — — — — — 6 —
— — — — — 50.000 — — — — —	100.000 — — — — — 6 $\frac{1}{2}$ —
— — — — — 100.000 — eller derover	— — — — — 7 —

Formueskatten udrædes i Følge nysnævnte Lov efter følgende Skala:

Af Formuer, der ere under 15.000 Kr., svares i Skat 0 $\frac{1}{2}$ pro mille (50 Øre af tusind Kroner).
paa 15.000 Kr. eller derover, men under 30.000 Kr., svares i Skat 0 $\frac{1}{2}$ pro mille.
paa 30.000 Kr. eller derover 1 $\frac{1}{2}$ pro mille.

Bemærkninger over de foretagne Ansættelser kunne fremsættes for Ligningsmyndigheden i Tiden fra den 1. til den 15. April. Bemærkningerne skulle være skriftlig af-fattede, men kunne ledsages af en Begering om, at der gives den, der meddeler Bemærkningerne, Lejlighed til mundtlig at fremføre de yderligere Forklaringer og Oplysninger, hvortil han finder sig foranlediget.

1. Værdien af fast ejendom med alt tilbehør, kreaturer, redskaber, maskiner
2. Værdipapirer
3. Indskud i banker og sparekasser, kontante pengebeholdninger
4. Udestående fordringer

Parallelt hermed skulle der også oplyses om prioritetsgæld (restgæld) samt »anden gæld«. Skatteyderen blev herefter bedt om at trække sidstnævnte fra aktiverne og føre resultatet ud i en kolonne med oplysningen om nettoformuen. Det moderne skema var på vej. Det var de såkaldte hjælpeskemaer også. Der var nemlig kommet et såkaldt ejendoms- og formueskema, der selvfølgelig skulle udfyldes af »besiddere« af ejendomme, som det hed, »hvortil der ikke var knyttet landbrug«. Begrebet lejeværdi lyste udfylder i øjnene. Det var nemlig den, han nu skulle beregne og siden sættes i skat af.

Der var naturligvis også et skema, der skulle udfyldes af »besiddere af landbrugsejendomme«. Værdien af besætningen skulle udførligt opgives med en fordeling af eksempelvis svin over og under fem måneder, ligesom antal fjerkræ skulle opgives osv. Også maskinparken skulle værdisættes med fjedervogne, rensemaskiner, plove, vindmotorer og meget mere. Igen skulle oplysningerne bruges for at opgøre nettoformuen. Det skal være usagt, hvordan de kommunale skattemyndigheder har kontrolleret de opgivne tal eller for den sags skyld værdien af det opførte.

Nyt grafisk layout

I 1930'erne blev selvangivelsen forfinet rent grafisk. Der blev systematisk ar-

bejdet med typografien, idet der blev brugt en lang række forskellige skriftstørrelser, streger og prikker og ikke mindst skraverede felter, hvor hovedopgørelser skulle indføres. Markant var det imidlertid også, at det ikke længere var tilstrækkeligt at fordele indkomsterne i syv rubrikker. De var vokset til ni, hvoraf den sidste var »hustrus indkomst ved selvstændig virksomhed«. Den kunne i øvrigt yderligere opdeles. Myndighederne ville nemlig vide, om indtægterne »grundedes på mandens eller fællesboets midler eller anden selvstændig virksomhed«.

Ønsket om statistiske informationer synes at have været voksende. Hvor kom indtægterne fra fordelt på indtægtsmuligheder? Det er naturligvis et spørgsmål, politikere, statistikere og skattefolk altid har interesseret sig for. Det synes da også at være forklaringen på, at indtægtskolonnernes tal i 1944 var vokset til 14. Et punkt bar det noget værdibelastede ord »spekulationsavance«. Selvangivelsen var også blevet forsynet med et nyt skema til »beregning af forsørger- og børnefradrag«. Her kunne der under et sidste punkt anføres særlige bemærkninger som f.eks. »har haft megen børnesygdom«. Hvordan skattemyndighederne skulle håndtere en sådan besvarelse, skal være usagt. Men de har måske haft en instruks, der skulle kunne hjælpe med fortolkningen her?

I begyndelsen af 1950'erne moderniserede skattemyndighederne yderligere selvangivelsen. Alle punkter, der kan udfyldes, har fået fortløbende numre, så i 1951/52 var der ikke færre end 34 punkter, som skatteyderen skulle tage stilling til.

Stakken af selvangivelser på skrivebordet ændrer brat karakter sidst i 1950'erne. Det er et helt andet grafisk udtryk, der nu melder sig. De lange nummerrækker er forsvundet. Tilbage står en næsten moderne blanket med markerede ruder og fortløbende numre knyttet tydeligt til den enkelte rubrik. Nu optræder også bemærkningerne: »overføres til side 4 øverst« – selvangivelsen var nu vokset til fire fulde sider. De to hovedkategorier »indkomst« og »fradrag« optræder tydeligt. Alt overføres til side 4, hvor indtægt og fradrag står under hinanden til en let udregning af den »skattepligtige indkomst«.

Før underskriften kan anbringes, ses en rubrik til »særlige oplysninger og bemærkninger«. Her spørges, om man har fået forsikringsbeløb udbetalt, om der er ydet gave eller arveforskud, modtaget arv eller måske købt eller solgt fast ejendom.

Op igennem 1960'erne fortsætter selvangivelsen efter disse retningslinjer. I 1970 synes den igen at få vokseværk. Den har også fået et nyt navn. Det er forkortelsernes tid, så den hedder: »S 10«. Principperne i opbygning og grafisk layout er de samme som de foregående år, men rubrikkernes tal synes at vokse, idet der lægges stadig flere elementer ind under de enkelte punkter. Der spørges til soldaterløn, forfatterhonorarer, værdi af kost og logi og udenlandske indtægter. Skatteyderne skal ikke glemme noget. De gøres opmærksomme på talrige indkomstmuligheder. I 1971 er antallet af hovedpunkter vokset til 43, og fortsat skal skatteyderen skrive under på, at »samtlige oplysninger er angivet under strafansvar«. Han har selvfølgelig for-

inden loyalt angivet værdien af sin bil, motorcykel eller lystfartøj og naturligvis optalt sin kontante beholdning, som det var krævet i punkt 31.

Kildeskat og edb

Der var sket endnu en revolution på skatteområdet. Kildeskatten blev indført i 1970, og befolkningen havde fået personnumre gennem en særlig lovgivning i 1968. Kommunalreformen i 1970 betød samtidig, at skatteforvaltningerne blev større og havde mulighed for at udvikle sig mere professionelt. Skatteligningen kunne efterhånden delvis automatiseres. Hertil bidrog ikke mindst computere, der blev en stadig mere vigtig del af skattearbejdet. Indberetninger fra arbejdsgivere, banker, pensionsselskaber og meget mere blev efterhånden systematiseret i en sådan grad, at skattemyndighederne havde et bedre overblik over en række af borgernes indtægter, end de selv havde.

Overgangen til ny teknik medførte, at selvangivelsen kunne gøres mere overskuelig. Selvangivelsen med navnet »S 13« fra 1987 var eksempelvis for de almindelige lønmodtagere blev reduceret til en enkelt side, der skulle udfyldes. Der var ganske vist fortsat 34 rubrikker, men flere var trykt med gult. Vejledningen på forsiden oplyste, at det var felter, om hvilke skattevæsenet allerede havde oplysningerne. Dem »behøvede« borgerne naturligvis ikke at udfylde, som det høfligt blev sagt i vejledningen. Og, fortsatte vejledningen, havde man *kun* indkomster, fradrag og formue, der var omfattet af de gule felter, kunne man nøjes med at underskrive selvangivelsen. Vejledningen fort-

TastSelv	7010 6989	010613-0183	83 68 88 7	Rubrik	Kroner	/Ændres til kroner	
Personlig indkomst - hvoraf der skal betales AM-bidrag og pensionsopsparing	Lønindkomst, bestyrelseshonorar og fri bil mv. (efter fradrag af ATP- og pensionsopsparinger, men før fradrag af AM-bidrag og 1% pens. opsp.)			10		,00	201
	Indkomst ved privat dagpleje og hushjælp. Fri telefon og vederlag fra foreninger mv. (før fradrag af AM-bidrag og 1% pensionsopsparing)			11		,00	207
	Honorarer og løn til civile værnepligtige (før fradrag af AM-bidrag og 1% pensionsopsparing)			12		,00	210
Personlig indkomst - hvoraf der ikke skal betales AM-bidrag og pensionsopsparing	Sygedagpenge og arbejdsløshedsdagpenge			13		,00	304
	Efterløn, delpension og orlovsydelse			14		,00	315
	Social pension			15	98.000	,00	305
	Statslige pensioner			16		,00	309
	Andre pensioner f.eks. kommunal tjenestemandspension, private pensionsordninger med løbende udbetaling og ratepension			17		,00	317
	Underholdsbidrag			18		,00	212
	Personalegodter, legater, gruppehvisforsikringer og uddelinger fra foreninger og fonde mv.			19		,00	229
	Bidrag og præmie til privatnægtet pension med løbende udbetaling og ratepension			21		,00	416
	Bidrag og præmie til privatnægtet kapitalpension (højest 40.100 kr. i 2004)			22		,00	433
Kapitalindkomst	Renteindtægter af indestående i pengeinstitutter mv.			31	45	,00	233
	Renteindtægter af obligationer samt pantebreve i depot			32		,00	239
	Renteindtægter af pantebreve, der ikke er i depot			33		,00	218
	Lejeindtægt ved udleje af belærsbolig en del af året samt sommerhus- og værelsesudlejning. Gælder kun egen bolig			34		,00	214
	Anden kapitalindkomst						
Fradrag i kapitalindkomst	Renteudgifter af gæld til pengeinstitutter, pensionskasser, forsikrings- og finansieringsselskaber samt kontokortordninger. Renteudgifter af pantebreve i depot.			41		,00	481
	Renteudgifter af gæld til realkreditinstitutter			42		,00	483
	Renteudgifter af anden gæld			43		,00	485
	Renteudgifter af statslige og statsgaranterede studielån			44		,00	489
Ligningsmæssige fradrag	Befordring			51		,00	417
	Arbejdsløshedsforsikring, fagligt kontingent og bidrag til efterlønsordning			52		,00	439
	Standardfradrag for børnedagplejere, fiskere og DIS-færge (begrænset fart)			53		,00	419
	Underholdsbidrag til tidligere ægtefælle og børnebidrag			54		,00	411
	Gaver til foreninger mv., aftægtsforpligtelser			55		,00	412
Diverse	Bidrag og præmie til arbejdsgiveradministreret kapitalpension og supplerende engangsydelse (efter fradrag af AM-bidrag)			61		,00	344

På internet er det muligt at ændre alle indkomster og fradrag samt oplysninger om ejendom. Det er altså ikke kun de indkomster og fradrag, der står på skemaet.

Bestil en Digital Signatur

Nu kan De bestille en Digital Signatur via ToldSkats TastSelv-service. Med Digital Signatur kan De godkende/andre Deres selvangivelse, se resultatet af årsopgørelsen, foretage ændringer til forskudsopgørelsen, indberette befordringsfradrag, kontonummer, e-mailadresse og telefonnummer samt få adgang til beregning af aktieavance.

Fremover vil De kunne bruge den Digitale Signatur til nye services hos ToldSkat og på andre hjemmesider. Se mere på www.digitalsignatur.dk.

Hvad er en Digital Signatur?

Teknologien bag Digital Signatur minder meget om det, der kendes fra internetbankløsninger:

- En personlig nøglefil og en tilhørende underskriftkode (password), som man selv vælger.
- Nøglefilen kan opbevares på brugerens pc, eller den kan eksporteres til f.eks. en diskette.

Når De en gang har installeret Deres certifikat, kan De benytte det på alle de hjemmesider, der har taget teknologien i brug.

Forskudsskema 2004

satte med at oplyse, at man venligst blev bedt om at undlade at skrive i de gule felter af hensyn til den teknik, der

blev anvendt ved kontrollen af selvangivelsen. Fortsat skulle den afleveres til skattevæsenet senest 15. februar.

På selvangivelsen var der efterhånden kommet et felt, der krævede stadig mere opmærksomhed ikke blot af borgeren, men også af skattemyndighederne. På »S 13« fra 1987 var det rubrikken under nummer 20: befodringsfradrag hjem/arbejde. For at få det punkt på plads krævede selvangivelsen nu et hjælpeskema, benævnt »S 33«, og var det befodrning mellem skiftende arbejdssteder, så var det skema »S 34«, der skulle vedlægges selvangivelsen.

Restskat og overskydende skat

Som noget nyt i forhold til de selvangivelser, der er præsenteret, fik man også i »S 13« fra 1987 et hjælpeskema, der skulle lette beregningen af årets slutskat. Restskat og overskydende skat var nemlig blevet en del af den nye danske »ordskat«. Skemaet sluttede med en venlig opfordring til skatteborgeren: Hvis De var i tvivl om noget – så kunne De spørge Deres lokale skattevæsen.

Kommunikationen med skattevæsenet var i øvrigt blevet mere intensiv. Nu var den sædvanlige procedure blevet den, at borgeren modtog en såkaldt »forskudsopgørelse«, der fortalte, hvad myndighederne havde skønnet, at den pågældende ville tjene. Siden fulgte den bekendte selvangivelse i en stadig mere »slank« form, efterhånden som myndighederne fik stadig flere indberetninger fra myndigheder og arbejdsgivere, forsikringsselskaber, arbejdsløhedskasser m.m., og endelig kom så et sidste brev med den såkaldte slutopgørelse.

Selvangivelsen 1991 var yderligere blevet reduceret – i hvert fald for dem »der kunne nøjes med at afgive få

oplysninger«. Udviklingen og sammenkøringen af indberetninger var nu nået så langt, at myndighederne i adskillige rubrikker havde indsat en stjerne. Nederst på siden blev det forklaret, at oplysningerne i de stjernemarkerede felter havde skattevæsenet allerede. Tilbage var der sådan set kun at udfylde punkterne med »fradrag i kapitalindkomst« samt rubrikken med »de ligningsmæssige fradrag«. Ikke alle behøvede at indsende selvangivelsen, der nu ikke længere hed sådan, men i stedet blev betegnet som »Oplysningskort 1991«. Men hvis man ønskede at indsende det, skulle det ske senest 17. februar.

Det med betegnelsen oplysnings»kort« var sådan set rigtigt nok, formatet var blevet et andet og papiret reduceret betydeligt og nu i en kvalitet næsten som et postkort. Der var i øvrigt endnu en tilføjelse: Når der skulle skrives i rubrikkerne, skulle det gøres »autoriseret« af hensyn til den optiske læsning af oplysningerne. Det er sikkert også forklaringen på den bedre papirkvalitet.

Udviklingen fortsatte i retning af, at myndighederne fik stadig flere informationer, hvorved den almindelige selvangivelse for en ganske almindelig lønmodtager blev af stadig mindre interesse for myndighederne. Nu blev fokus snarere rettet mod den såkaldte årsopgørelse. Her kunne borgeren så studere, om skattevæsenet havde »fanget« det hele. Tendensen gik i retning af, at borgerne lændede sig tilbage og ventede på slutopgørelsen, der fortalte, om der skulle betales yderligere til skattevæsenet, eller om der blev returneret for meget indbetalt skat.

Årsopgørelsen af 1993 er interessant set i lyset af de skatteskalaer, der blev vedtaget med statsskatteloven i 1903. På årsopgørelsen fra 1993 fremgår det, hvordan der skal beregnes nedslag for beskatning over 68 %. Så langt var skatetrykket kommet. Det havde ingen politikere i 1903 forestillet sig.

Selvangivelse - forskudsopgørelse

Forskudsopgørelserne for 2004 følger det mønster, der har været udviklet over de senere år. Tallene er baseret på det foregående års slutopgørelse og er vel derfor også det nærmeste, myndighederne kan komme på en vurdering af borgerens indtægtsforhold. Arbejdsløshed, pensionering eller karriereskift kan dog betyde, at opgørelsen vil være forkert. Også her har den moderne teknologi givet fornyede muligheder. Det er internettet og hjemmesiderne hos Told•Skat, der her er udviklet, så borgeren på www.toldskat.dk selv kan ændre sin angivelse. Ændringer i slutopgørelsen kan ligeledes gøres over nettet eller via et »tast selv« system på trykknaptелефonen. Eventuel overskydende skat bliver heller ikke længere sendt ud med posten, men overføres elektronisk til bankkonto.

Siden skatteloven blev vedtaget i 1903, har ændringerne i den måde, skattevæsenet modtager informationer fra borgerne om deres indtægtsforhold på, undergået en næsten uforståelig revolution. Det offentlige vover ikke længere at vente på skatteindtægterne fra borgerne, men tager selv straks et dybt greb i lommerne på befolkningen. Det er kildeskatten, der har givet de muligheder.

Datidens finansminister, den indsigtsfulde Christoffer Hage, der endog havde udgivet en bekendt håndbog i handelsvidenskab, har bestemt ikke haft fantasi til at forestille sig, at den administrative proces, han satte i gang, skulle udvikle sig ikke blot dynamisk som et avanceret stykke administrationsarbejde, men også blive et forhadet stykke papir, der dækkede over pengehungrende regeringers ønsker om flest mulige indtægter. Han havde heller ikke i sin vildeste fantasi kunnet forestille sig, hvilken indkomstkilde og hvilke indtægtsmuligheder, der lå i hans tanker om selvangivelsen. At den gamle selvangivelse i løbet af 100 år også ændrede karakter og for mange på det nærmeste er erstattet af en slutopgørelse, fordi de administrative systemer sammen med indberetningskrav i dag er så integreret, at myndighederne allerede kender tallene, havde politikerne ikke fantasi til at drømme om i 1903, da loven indførte selvangivelsen.

- 1 Svend Thorsen: *De danske ministerier 1901-1929*, 1972, s. 50ff. I tilknytning til jubilæet er udsendt SR-Skat, Skatteinformation fra de statsautoriserede revisorer særpublikationen, *Statsskattelovens 100 års Jubilæum*, 2002. Knud Fabricius (red.): *Den danske rigsdag* bd. 2, 1949, s. 191ff.
- 2 *Statistisk. Årbog* 1977, s. 16.
- 3 Lov om indkomstskat 15. maj 1903, Gunnar Viby Mogensen: *Skattesnyderiets historie*, 2003, s. 22f, 46ff.
- 4 Samme, s. 83ff.
- 5 En tak skal rettes til Told•Skat Museet for stor hjælpssomhed. Et større udvalg af selvangivelser er modtaget i kopi herfra.

Absolutisme eller »ingen beskatning uden repræsentation«

Nogle overvejelser over statsformer og beskatningsformer i 1600- og 1700-tallets Europa.

Af Michael Bregnsbo

I fremstillinger af Europas historie i 1600- og 1700-tallet er det en gængs opfattelse, at der fandtes to forskellige typer politiske systemer, nemlig enevælde (absolutisme) og et mere frihedsorienteret system, hvor store dele af befolkningen havde medbestemmelse mht. skattebevilling og lovgivning. Det kunne være gennem et parlament som i Storbritannien eller en ständerforsamling som Generalständerne i Nederlandene eller Riksdagen i Sverige.¹ At kalde de sidstnævnte systemer for demokratier ville være at gå for vidt. Men alligevel var de angiveligt ikke enevældige, for her herskede fyrsterne ikke med uindskrænket magt, men var nødt til at inddrage repræsentanter for et større udsnit af befolkningen i den politiske proces og var afhængige af at opnå støtte fra et flertal af dem. Enevælde eller absolutisme, som den sædvanligvis kaldes uden for Danmarks grænser, havde man især i Frankrig. Her blev de landsomfattende Generalständer, der skulle godkende skatteudskrivning, sidste gang kaldt sammen i 1614. Det var først på tærsklen til Den Franske Revolution i 1789, at denne forsamling på ny blev sammenkaldt. I den mellemliggende tid rådede absolutismen i Frankrig og havde sin stor-

hedstid under kong Ludvig 14. (konge 1643-1715). Danmark er et andet eksempel på enevælde. Her blev enevælden indført på ständermødet i København i 1660, der var kaldt sammen for at skaffe staten indtægter til at rette op på den desperate finansnød, staten befandt sig i efter de katastrofale Svenskekrige, hvor Skåne, Halland og Blekinge, en tredjedel af Danmarks territorium, var blevet afstået til Sverige. Ständerne fik indført arvekongedømme, og det adelige rigsråd, der hidtil havde regeret i partnerskab med kongen, blev afskaffet. Derefter blev det overdraget kongen at udarbejde en ny styreform, og i 1665 blev Kongeloven til. Ifølge denne var Danmarks konge i besiddelse af al udøvende, lovgivende og dømmende magt; han skulle ikke konsultere noget parlament eller nogen rigsdag, hvis han f.eks. ville udskrive nye skatter, erklære krig eller gennemføre ny lovgivning. Bortset fra at kongen ikke måtte ændre ved Kongeloven og skulle tilhøre den lutherske tro, var der ingen indskrænkninger i hans magt. Kongen stod alene til ansvar over for Gud, ikke over for noget menneske på jorden. Danmarks enevælde var således ligefrem fæstnet i en forfatning, hvilket var enestående i datiden, i Lud-

Stadherren Høi
Sade. Gode / Næbnd / og anden Herlighed.

[illegible]

Bereigningen til Hart Horn.

Quadrat-Alne nummerede til de 4. Sorter i Sæd-Jorden.	Udsæd	Med Matrikul	Gammel Matrikul	Proprietæren.
	Zand. Gr. Gr. All. Gr.	Zand. Gr. Gr. All. Gr.	Zand. Gr. Gr. All. Gr.	
1. Sort. 64601	4 4720	1 410	0 23	
2. Sort. 69568	4 7900	1 0310	0	
3. Sort. 69278	4 7210	0 621	1 04	
4. Sort. 44275	3 4200	0 301	1 23	
5. Sort. 11717	0 6403	0 009	1 04	
Bot Hæ. 4	4	0 2100	0 00	
Marig. { Hæst-Hæ. 1	1	0 1000	0 00	
Bot Hæ. 2	2	0 031	0 00	
3 Waage { Hæst-Hæ. 1	1	0 001	2 04	
Den Marig Graefling Dvædet	0	0	0	
Summen	4 3912	1 2		
Afdrag for Hæ-mangel	0	0		
Hæst Korn efterg. Novembr. Indtækt Anno 1841.	4 3312	1 2	60000	
Skind Olden	0	0		

vig 14.s Frankrig kendtes ikke
nogen tilsvarende Kongelov.

Men det var som nævnt ikke alle steder i Europa, at enevælden vandt frem. I Storbritannien søgte kong Charles I. ganske vist at styrke kongemagten i løbet af 1630'erne bl.a. ved at regere og at udskrive skatter uden parlamentets samtykke. Det førte til den engelske borgerkrig 1642-1649, hvor parlamentet rejste en hær mod kongen og vandt. Efterfølgende blev kongen taget til fange, dømt og henrettet. Senere i 1600-tallet blev kongedømmet på ny indført i Storbritannien, men atter kom det til magtkampe og konflikter mellem kongen og parlamentet. Det endte med den såkaldte gloriøse revolution i 1688, hvor kong James 2. blev fordrevet og et nyt kongepar, William og Mary, blev indsat. Herefter fik parlamentet sat skarpe grænser for kongemagtens beføjelser, og Storbritanni-

I 1680'erne blev Danmark nord for Kongeåen opmålt og sat i hartkorn. Oven for omtales Hans Frandsens gård i Stubberup på Nordfyn, som hørte under sognepræsten. Gården havde 22 tønder land, som blev ansat til 4 tønder 3 skæpper 3 fjerdingkar i album hartkorn, som fra 1688 udgjorde gårdens beskatningsgrundlag helt frem til matriklen af 1844 (RA. Rentekammeret 312.1733. Christian 5.s matrikel 1688. Modelbog for Hindsholm Birk fol. 140).

*Teselskabet i Boston.
Tegning af skatteopkræ-
ver, der - efter at være
rullet i tjære og fjer -
tvinges til at drikke
brændende varm te, in-
den han skal hænges.
Det engelske parlament
havde 1773 bestemt, at
East India Company
skulle have monopol på
handelen med te.*

en udviklede sig fra nu af til et blandet monarki, hvor kongen regerede sammen med parlamentet, men hvor det var sidstnævnte, der havde det afgørende ord. Valgretten til parlamentet var begrænset til de formuende og de besiddende klasser, så noget demokrati var der ikke tale om, men denne nye styreform, som Storbritannien indførte, udviklede sig med tiden til et demokrati. Men modsat Frankrig og Danmark blev kongernes bestræbelser på at indføre absolutisme i England/Storbritannien afvist af parlamentet konsekvent og om nødvendigt med brug af våbenmagt.

Absolutisme – en myte?

Dette har været den gængse fremstilling af Europas historie i 1600-tallet og af de forskellige politiske systemer: absolutisme og indskrænket monarki. Dette billede har været almindelig anerkendt i skildringen af perioden i historieskrivningen, selvom der dog har været historikere, der har påpeget, at de absolutistiske fyrster i praksis ikke var nær så enevældige og uindskrænket herskende, som de selv hævdede. Der kunne, har visse historikere påpeget, tages nok så mange beslutninger i Versailles eller i København, men

det kunne være så som så med at få dem ført ud i livet lokalt.² Men at de pågældende fyrster ønskede at regere enevældigt, har disse historikere ikke været i tvivl om.

I 1992 udsendte den britiske historiker Nicholas Henshall bogen *The Myth of Absolutism. Change & Continuity in Early Modern European Monarchy* (London 1992). Denne bog har fået stor indflydelse på opfattelsen af absolutisme. Alle, der arbejder med dette emne, bliver nødt til at forholde sig til den, uanset om de er enige med Henshall eller ej. Ifølge Henshall var absolutismen en myte, en konstruktion, foretaget af eftertidens historikere. 1600- og 1700-tallets fyrster var ikke absolutistiske, de havde ikke uindskrænket magt og –

hvad der er et nyt og meget bemærkelsesværdigt synspunkt – de stræbte end ikke efter at opnå det. Der er alt sammen tale om en konstruktion af senere tiders historikere, der har misforstået 1600- og 1700-tallets politiske forhold. Der var ifølge Henshall ikke nogen principiel forskel på de politiske systemer i Storbritannien og Frankrig i 1600- og 1700-tallet. Det er korrekt, at Generalstænderne i Frankrig overhovedet ikke var sammenkaldt mellem 1614 og 1789. Men også før 1614 var de kun blevet sammenkaldt med højst uregelmæssige mellemrum, og der var heller ikke nogen forfatning, der foreskrev, at de skulle kaldes sammen med bestemte mellemrum. Og at Generalstænderne, hvis hovedopgave havde

været at bevilge skatter til kongen, ikke blev sammenkaldt igen før 1789, betød ikke, at befolkningen derefter ikke havde indflydelse på skattebevillingen. Der fandtes nemlig stænderforsamlinger på provinsniveau eller på byniveau. Disse bestod fortsat, de bestod under Ludvig 14. Denne og andre franske konger synes ikke at have følt, at eksistensen af stænderforsamlinger i sig selv var uønskeligt eller at de

	Matricul- Skat 9 Mk.	Rytter- Skat. 24 Sk.	Oxe- og Fleske- Skat. 12 Sk.	Summa 11 Mk. 4 Sk.
Til den 21 Januarii 1727.	43 Sk.	7 Sk.	4 Sk.	3 Mk. 6 Sk.
- - 21 Aprilis	26 Sk.	4	2	2 -
- - 21 Julii	32 Sk.	5	3	2 - 8
- - 21 Octobris	43 Sk.	8	3	3 - 6
Summa 9 Mk.	24 Sk.	12 Sk.	11 Mk. 4 Sk.	

Deedligeste gives af hver Lønde Hart Korn udi Skov og Mølle-Skuld, som er under Hoved-Gaarders Taxter, Matricul Skat 6 Mark, Rytter Skat 24 Skilling, Oxe- og Fleske Skat 12 Skilling, tilsammen 8 Mark 4 Skilling, som ligeledes skal betales:

	Matricul- Skat. 6 Mk.	Rytter- Skat. 24 Sk.	Oxe- og Fleske- Skat. 12 Sk.	Summa 8 Mk. 4 Sk.
Til den 21 Januarii 1727.	28 Sk.	7 Sk.	3 Sk.	2 Mk. 6 Sk.
- - 21 Aprilis	20	5	3	1 - 12
- - 21 Julii	26	7	3	2 - 4
- - 21 Octobris	22	5	3	1 - 14
Summa 6 Mk.	24 Sk.	12 Sk.	8 Mk. 4 Sk.	

Forordning Om Matriculskatten og Rytterholds-Penge saavel som Oxe- og Fleskeskatten udi Danmark for Aar 1727. Kong Friderich den Fierdes Forordninger, fra Aar 1726 til 1727, s. 107.

res udryddelse var et mål i sig selv. Vist forekom det ind imellem, at en provinsstænderforsamling medvirkede til oprør, og så blev den som straf afskaffet, når oprøret var slået ned. Men det var undtagelserne, og efter nogen tid fik stænderforsamlingen lov til at genopstå ved kongens særlige nåde. Endnu et udtryk for, at datidens konger ikke per definition anså stænderforsamlinger for skadelige for og i modstrid med deres kongelige magt, var det forhold, at i flere af de områder, som Frankrig erobrede fra andre lande i 1600- og 1700-tallet, lod man oprette stænderforsamlinger. Her herskede Frankrig med erobrerens ret og havde ikke behovet at oprette sådanne forsamlinger, hvis man ikke selv fandt, at det ville være hensigtsmæssigt. Forskellen på det franske og det britiske monarki var altså ifølge Henshall ikke principiel, man kan ikke med rette tale om to forskellige politiske systemer.

Det springende punkt er ifølge Henshall, hvor vidt fyrsterne kunne beskatte vilkårligt, altså uden at indhente samtykke fra et parlament eller en stænderforsamling. Henshalls opfattelse er, at det kunne fyrsterne ikke, og at de i øvrigt heller ikke bestræbte sig på at komme til det. Det er eftertidens historikere, der har tolket det anderledes.

Når det gælder tilfældet Danmark, og om hvor vidt absolutismen også skulle have været en myte her, bliver Henshall dog fåmælt og spag. Og Danmark med afskaffelsen af rigsrådet i 1660 og Kongeloven af 1665 og det totale fravær af stænderforsamlinger og lignende fra 1660 og frem gennem hele 1700-tallet stemmer ikke særlig godt

overens med Henshalls opfattelse. Alligevel må hans bog dog betegnes som meget tankevækkende og inspirerende, og det er nødvendigt at gøre op med en række nedarvede forestillinger om de politiske systemer i 1600- og 1700-tallet, ikke mindst Frankrigs og Storbritanniens.

Man kan måske tale om, at det 20. århundredes fronter mellem på den ene side demokrati og på den anden side brune, sorte eller røde diktaturer er blevet projiceret tilbage på 1600- og 1700-tallet, eller at Den Kolde Krigs fronter er blevet læst ind i disse århundreders historie. Men når nu forskellen mellem absolutisme og ikke-absolutisme er blevet kraftigt problematiseret, så må man spørge, hvordan har så det indtryk kunnet opstå, at der var tale om to fundamentalt forskellige politiske systemer. Eller rettere: hvis der altså ikke var tale om to forskellige politiske systemer, hvordan må vi så forstå statsformerne i 1600- og 1700-tallets Europa. Artiklen her vil tage udgangspunkt i forholdene i Frankrig og Storbritannien, men der vil ind imellem være sammenlignende udblik til andre stater som Danmark og Nederlandene. Ligeledes er det forskelle i beskatnings- og finansieringsmuligheder de forskellige stater imellem, som denne artikel vil være koncentreret om, mens andre mulige, relevante aspekter mere eller mindre vil blive ladet ude af betragtning.

Fra domænestat til skattestat

Grundlæggende set var alle Europas stater udsat for den samme udvikling, men ikke alle på samme tid, ikke alle i

lige stort omfang og med lige stor intensitet, ligesom nogle stater havde flere og bedre muligheder at tilpasse sig med end andre. Hvad var det da for en udvikling, som alle staterne mærkede til? Det er den, der i historieskrivningen kaldes den militære revolution, for opkomsten af en magtstat eller for overgangen fra domænestat til skattestat. Den går ud på, at hidtil havde en stats forsvar været baseret på, at adelen i tilfælde af krig stillede til hest. Når krigen var hørt op, forsvandt også hæren. En hær var kun noget, man havde i tilfælde af krig, og skatter tilsvarende kun noget, der blev udskrevet i tilfælde af krig, hvorefter de atter faldt bort. Men som følge af ny militær teknologi blev denne ordning af forsvaret, at adelen stillede i krig med en rytterhær, militært set forældet. Nu krævedes fodfolkshære, massehære. Sådanne var i reglen hvervede, det vil sige de bestod af professionelle soldater, der kæmpede for betaling. Hvis betalingen udeblev, ville de ikke kæmpe, men kunne tværtimod finde på at tage sig selv betalt ved at plyndre og hærge. Til at betale disse massehære krævedes skatteudskrivning i stærkt forøget omfang, og vel at mærke både i krigs- og fredstid. Hidtil havde en konge i fredstid kunnet leve af de godser (domæner), som han var tillagt qua konge, men fra nu af var et permanent og et voksende skattetryk nødvendigt. Kun en stærk

kongemagt ville kunne rejse og lønne en sådan hær, og en sådan måtte kongen have en stærk og veludbygget forvaltning for at kunne sikre indkrævning af de fornødne skatter fra befolkningen og rettidig lønudbetaling til hæren.³ En ekspansion af kongemagten og det statslige forvaltningsapparat (magtstaten) var altså nødvendigt, og det er denne udvikling, der af eftertidens historikere er set som indførelse af kongelig enevælde.

Angiveligt skulle denne udvikling være gået uden om Storbritannien; det har mange historikere i hvert fald tidligere ment; men i 1989 udgav historikeren John Brewer bogen *The Sinews of Power. War, Money and the English State, 1688-1783*, hvori det blev påvist, at denne udvikling fra domænestat til skattestat eller permanent beskattende magtstat så sandelig var en udvikling, som også England gjorde med. Det skete nok noget senere end i en række stater på kontinentet, men grundlæggende var der tale om samme tendens, samme type udvikling, om reaktion på ensartede problemer. Men når det kom til hvilken løsning, man valgte på problemerne, havde forskellige stater forskellige muligheder, nogle flere end andre. I det følgende skal der argumenteres for, at det var samme udvikling (militær revolution, skattestatens vækst), som Europas stater stod overfor. Alle var de nødt til at øge beskatningen.

Objekt	Forudsætning	Fordele	Ulemper
<u>Jord</u>	landbrug	kontrollerbarhed	skævhed
<u>Handel</u>	pengeøkonomi	provenu	kontrollerbarhed, skævhed
<u>Personer</u>	pengeøkonomi	provenu	kontrollerbarhed

Men nogle havde flere typer skatteobjekter, de kunne gøre brug af end andre. Og alt efter hvilke objekter, man havde mulighed for at beskatte, var man nødt til at tage mere eller mindre hensyn til skatteyderne og indrette sig derefter. Og de er disse forskellige måder at indrette sig på, der har ført til, at nogen har tolket udviklingen som to forskellige politiske systemer, absolutisme over for indskrænket monarki.

Skatteobjekter

Et gammelt ord siger, at man må tage pengene der, hvor de er, og vi skal i det følgende se på hvilke typer objekter, som datidens skatter især hvilede på, og tage stilling til, hvilke fordele og ulemper der er ved dem.

Jord er forholdsvis let at beskatte. Det kan ikke skjules, ejeren af et stykke jord kendes i reglen, således at man altid har en, man kan sende regningen til. Hvis jord én gang er målt og værdisat, så kan man beskatte efter dette mål uden at behøve at foretage nye ligninger hvert år. Men hvis der er andre erhverv i samfundet end landbrug, hvor store penge tjenes, så betyder det, at disse penge ikke kommer ind til statskassen, men at landbruget må bære en uforholdsmæssig stor del af skattebyrden.

Handel, det vil i denne sammenhæng først og fremmest sige afgifter på vareomsætning, forudsætter en pengeøkonomi (skat i form af naturalier ser vi i denne sammenhæng bort fra). Til gengæld vil der så under disse omstændigheder kunne indkomme et rigtig stort og pænt provenu, hvis omsæt-

ningen generelt vokser, vil det automatisk medføre flere penge i kassen. Denne fordel må så holdes op imod det forhold, at der er store kontrolproblemer forbundet hermed, og at det derfor kræver et stort administrationsapparat at få en sådan beskatning til at fungere. Men til gengæld kan den så være rigtig indbringende, således at det er kontrolapparatet værd. Et problem ved indirekte skatter i form af afgifter er, at de rammer uforholdsmæssigt hårdere, jo lavere indkomst, man har, populært sagt »vender de den tunge ende nedad«. Men det har som bekendt ikke i sig selv hverken tidligere eller nu om dage holdt nogen fra at gøre brug af dette skatteobjekt.

Også skat på personer, det være sig indkomstskat eller kopskat (en skat, der betales af alle personer uanset indtægts- og formueforhold) forudsætter pengeøkonomi og et om muligt mere udbygget kontrolapparat. Men så vil det ofte være ressourcerne værd, for der er til gengæld store penge i vente.

Hvor pengeøkonomi er fremherskende, synes der altså at være gode muligheder for ekstra skatteindtægter. Det fordrer bare et større kontrolapparat. Men kontrol alene er måske ikke nok. Godt nok siger en talemåde, at tilid er godt, men kontrol er bedre. Men for at kontrolapparatet ikke skal svulme for meget op, eller at skatteudskrivningen skal føre til for stærke og oprørske reaktioner blandt skatteyderne, så kan det være ønskeligt at sikre sig en vis form for aktiv billigelse så dog indirekte accept fra skattebetalerens side. Det kunne være påkrævet de steder, hvor pengeøkonomi, handel og andre byerhverv var fremherskende.

Problemet er det, at bønder er lette at beskatte. Eller rettere: landbrugsjord og dennes brugere er lette at beskatte. Deres jord kan ikke skjules eller flyttes, og hvis bønder føler sig uretfærdigt beskattet, kan de godt rejse bort, men har ikke rørlig kapital, de kan tage med sig. Og i 1600- og 1700-tallet var der mange steder lagt hindringer i vejen for bønders ret til at flytte, i Danmark f.eks. i skikkelse af stavnsbåndet. De fleste bønder i Europa var fæstebønder, der slet ikke ejede den jord, de brugte. Denne tilhørte en godsejer, der oftest var adelig. Og godsejere var de fleste steder fritaget for skat.

Beskatning af handel og af personlig indkomst og formue var derimod mere kompliceret. Her var mulighederne for at skjule og underdeklare langt bedre end ved beskatning af jord. Og en købmand, der følte sig vilkårligt og uretmæssig behandlet, kunne vælge at emigrere og tage sin rørlige kapital med sig og slå sig ned et sted, hvor beskatningen var mere lempelig og hensynsfuld. Så hvor skatter på handel og formue udgjorde en stor del af en stats skatteindtægter, der måtte magthaverne tage et vist hensyn til skattebetalernes og sørge for, at de selv fik indflydelse på beskatningen og på, hvad skattepengene skulle anvendes til.⁴

Beskatning og repræsentation

Her er ved vi problemets kerne: i de lande, hvor pengeøkonomien var stærkt udviklet, hvor der eksisterede et velstående handelsborgerskab i byerne, der havde betydelig vægt i økonomien, der måtte fyrsterne i højere grad søge at indhente samtykke fra dette han-

delsborgerskab end tilfældet var i de stater, hvor det var landbruget, der udgjorde hovedhjørnestenen i økonomien, og hvor beskatningen først og fremmest hvilede på landbrugsjord, og hvor det var fæstebønderne, der betalte hovedparten af de samlede skattebyrder. Og et land med et stærkt udviklet handelsborgerskab i byerne, og hvor handel og andre byerhverv havde stor vægt i samfundsøkonomien, var England. Vist havde man også landbrug her, og vist spillede skatter på jord også en rolle her, men navnlig skatteindtægter, der stammede fra handel og omsætning, havde usædvanlig stor vægt her. Derfor måtte skatteyderne, især det næringsdrivende borgerskab, men i øvrigt også jordbesidderne, behandles med lempe. Og det skete i form af stor medbestemmelsesret ikke bare over skatteudskrivning, men også over hvad skatterne skulle bruges til. Denne medbestemmelsesret blev udøvet gennem det valgte parlament. Derfor har mange opfattet Storbritannien som et land, hvor absolutismen ikke vandt indpas, men hvor magten blev delt mellem konge og parlament.

I Danmark var det derimod landbruget, der udgjorde kernen i landets økonomi. Det meste landbrugsjord hørte under private godsejere, der havde fæstebønder til at drive jorden på deres gods. Danske godsejere var fritaget for beskatning af deres jordegods, men skulle til gengæld på statens vegne opkræve og indbetale skat til staten af deres fæstebønder, og hvis deres fæstebønder ikke magtede at betale, så hæftede godsejeren selv for det pågældende beløb over for staten. Men da hovedparten af skattebyrden i Danmark

stammede fra jordskatter, og godsejerne var fritaget for skat, så var behovet for et parlament til at bevilge skatter i Danmark mindre end i England. Fæstebønderne blev – netop fordi de var fæstere og stod under en godsejer – ikke betragtet som frie mænd, og derfor var der intetsteds i Europa, hvor fæstebønder kunne være repræsenteret i et parlament eller i en stænderforsamling. Nogle ganske få steder i Europa var bondestanden repræsenteret i sådanne forsamlinger, f.eks. i Sveriges Riksdag, men typisk nok var det her kun selvejerbønder og bønder, der var fæstere på statens godser, der her havde valget og valgbarhed, fæstebønder nød ej heller i Sverige sådanne rettigheder.⁵

Så var der selvfølgelig også byer i Danmark. Men danske købstæder var i international sammenligning forsvindende små, de fleste var reelt blot forvoksede landsbyer. Købstæderne levede af at være servicecentre for landbruget, ja mange købstadsboere havde i virkeligheden også landbrug som næringsvej, og uden det omgivende bondeland ville der ikke være noget grundlag for købstæderne.⁶ Men så var der København, der også i international sammenligning var en storby. Og her var der et handelsborgerskab, der havde formue, og som man ville formode, at det enevældige styre var nødt til at have et vist samarbejde med for at opnå dets stiltiende accept til beskatning. Og det måtte det også. Det københavnske erhvervsborgerskab havde forsamlingen De 32 Mænd; denne var selvsupplerende, og den medvirkede ved ligning og opkrævning af skatter.⁷ Den var ganske vist ikke med til at bevilge skatterne,

men dens medvirken ved skatteforvaltningen kan ses som et tegn på, at en vis form for accept fra denne skatteydergruppes side var nødvendig – selv for et enevældigt styre. Men når man modsat f.eks. Storbritannien kunne spise det københavnske borgerskab af med ret til at medvirke ved ligning og opkrævning (som i øvrigt også kunne være en byrde at skulle medvirke ved), så hang det sammen med, at det trods dette borgerskabs økonomiske betydning alligevel var fra landbruget, at hovedparten af skatteindtægterne kom.

En anden betydelig indtægtskilde for kongen af Danmark var Øresundstolden, altså told, der blev betalt af de handelsskibe, ofte udenlandske, der sejlede gennem Øresund. Men her var Danmark i en usædvanlig gunstig situation til at opkræve told pga. den favorable beliggenhed i form af den smalle passage ved Helsingør. Det gjorde det let og kontrollerbart at opkræve told. Og da hovedparten af de fortolde skibe var udenlandske, var det selvfølgelig udelukket, at ejere af sådanne kunne få nogen som helst medbestemmelsesret over noget, der var at opfatte som et rent dansk, ja nærmest kongens private anliggende.⁸

Beskatning og kredit

Men det forhold at der fandtes et velstående og økonomisk betydningsfuldt erhvervsborgerskab i byerne, betød ikke udelukkende, at det var en gruppe, som styret beskatningsmæssigt måtte stryge ved hårene. Tilstedeværelsen af et kapitalstærkt handelsborgerskab betød også, at der var gode muligheder for styret for at rejse lån og kreditter

her. Men så måtte långiverne selvfølgelig kunne stole på, at regeringen ville betale afdrag og renter rettidigt. Hvis en regering, den være sig nok så enevældig, skulle forsøge at bruge sin enevældige magt til at »snyde på vægten« og kunstigt presse renten ned eller ensidigt nedskrive gældens størrelse, så ville den nok kunne gøre det, men det ville indebære, at den mistede långivernes tillid. I fremtiden ville en sådan regering have svært ved at rejse lån, og disse lån ville blive til en højere rente og på hårdere betingelser i øvrigt, da den blandt kreditorer ville have opnået ry som en dårlig betaler, ligesom mængden af villige långivere ville skrumpes ganske betragteligt.

Hvis forretningsverdenen omvendt stoledes på en regering, havde tillid til at den både kunne og ville betale sine afdrag punktligt og rettidigt, ville en sådan regering have relativt lettere ved i tilfælde af krig hurtigt at rejse store kreditter på lempelige vilkår. Særligt hvis forretningsverdenen selv fik mulighed for at forvalte gælden. Så i lande, hvor der var et kapitalstærkt handelsborgerskab, ville en regering i egen interesse være tilbøjelig til at vinde dettes tillid, bl.a. ved at give det indflydelse på den politiske beslutningsproces.⁹

Storbritannien var netop et land med et betydeligt og kapitalstærkt handelsborgerskab. Nederlandene i endnu højere grad, og denne befolkningsgruppe havde i begge disse lande en meget betydelig medbestemmelse i offentlige anliggender, ja Nederlandene var nærmest en republik, domineret og regeret af købmænd. Denne stat havde ingen konge, men en statholder, der ganske vist var af

fyrsteslægt, men hvis politiske position i forhold til den repræsentative, skattebevilgende og lovgivende forsamling var svag.¹⁰ I Danmark havde det københavnske handelsborgerskab ganske vist spillet en betydelig rolle som långivere til kongemagten i Christian 4.s tid og under krigene umiddelbart inden enevælden blev indført i 1660. Enevældens indførelse i 1660 kan anskues som disse statskreditorens overtagelse af fallitboet. De fik dækket deres fordringer i form af jordegods, sat til langt over den reelle værdi, hvorfor adskillige af disse nye godsejere snart efter kom i svære økonomiske vanskeligheder og gik konkurs.¹¹

Men ellers havde Danmark ikke et handelsborgerskab, der tålte sammenligning med det britiske og det nederlandske. I Danmark var det landbrug og ikke handel, der udgjorde hovedhjørnestenen i økonomien. Landbrugs-kapital er ikke rørlig, og derfor kunne midler herfra ikke tilflyde statskassen i form af lån, men i skikkelse af tvangsudskrevne pengeydelse, dvs. skatter.

Konklusion

Der var ikke tale om to fundamentalt forskellige typer stater og politiske systemer i 1600- og 1700-tallets Europa. Grundlæggende var alle stater ude for de samme problemer, nemlig den militære revolution og de finansieringsvanskeligheder, denne afstedkom. Man kan tale om overgangen fra domænestat til skatte- eller militærstat eller magtstat. Men de muligheder, de enkelte stater havde for at løse dem, kunne være forskellige. Hvor landbrug

udgjorde hovedhjørnestenen i økonomien, var alternativerne til skatteudskrivning få og begrænsede. De bønder, der måtte føle sig uretfærdigt eller villkårligt beskattet, kunne ikke tage deres jord med sig og drage til et andet sted. Og som regel ejede bønderne slet ikke jorden, men var fæstebønder. Købmænd derimod kunne – hvis de følte sig uretfærdigt behandlet af skattevæsenet – emigrere og tage deres kapital med sig, og de ville blive hilst velkommen under fremmede himmelstrøg, hvis de drog dertil, havde deres kapital med sig og var villige til at slå sig ned. Og hvis en købmand måske ikke ligefrem ville emigrere, så kunne han i hvert fald nedlægge sin forretningsvirksomhed eller i hvert fald indstille sine investeringer, hvis han følte sig uretfærdigt behandlet af skattemyndighederne. Landbrugsjord var forholdsvis let at beskatte, idet den ikke kunne skjules, hvorimod beskatning af handelsformuer eller af handelsomsætning krævede et omfattende lignings- og oppebørselsapparat, samt helst et vist samtykke fra de beskattedes side. Omvendt ville et kapitalstærkt borgerskab kunne rejse omfattende lån og kreditter for en regering på gunstige vilkår, hvis regeringen ellers havde dette borgerskabs tillid. Derfor var fyrsterne i de lande, hvor handelskapitalen stod centralt i samfundsøkonomien, tilbøjelige til i egen interesse at indrømme handelsborgerskabet en betydelig medindflydelse på såvel skattebevilling som på, hvad skatterne skulle anvendes til, altså lade skattebetalerne få politisk repræsentation.

Landbrugsøkonomi var udbredt i

lande som Danmark, Preussen og Rusland, her behøvede man ikke at tilstå skatteyderne nogen form for repræsentation eller medindflydelse, så derfor er disse landes politiske systemer modsat Storbritanniens og Nederlandenes blevet tolket som enevælde. I Frankrig blev Generalstænderne ganske vist ikke indkaldt i perioden mellem 1614 og 1789, men mange steder, især hvor der var et stærkt borgerskab, fandtes der stænderforsamlinger og andre organer, hvor udvalgte grupper af befolkningen havde mulighed for medindflydelse, på provins-, regions- eller byniveau.

I artiklen er påpeget sammenhænge mellem samfundsøkonomiens form, statens beskatnings- og finansieringsmuligheder og tendenserne til at tilstå en del af befolkningen medbestemmelse og repræsentation i statens styrende organer. Og der er argumenteret for, at det grundlæggende set var samme udvikling, staterne gennemløb, men at det visse steder var nødvendigt at give befolkningen mere repræsentation end andre, og at dette fejlagtigt og anakronistisk er blevet fortolket som to forskellige politiske systemer: absolutisme og et begrænset monarki med repræsentation af dele af befolkningen.

Men hermed være ikke sagt, at forskelle i staters forvaltningsform og i den repræsentation, som dele af befolkningen havde, alene beroede på økonomitype og beskatnings- og finansieringsformer. Man kunne også pege på et forhold som det, at visse stater geografisk set var mere udsatte end andre og derfor i større fare for fjendtlig invasion. Følgelig måtte de opruste og centralisere så meget desto mere.

Andre stater kunne geografisk set være naturlige fæstninger, hvad enten de var omgivet af hav eller barrikaderet bag høje bjerge. Disse var ikke i umiddelbar fare for fjendtlig invasion og behøvede følgelig ikke at opruste så meget endsige at centralisere og udbygge forvaltningsapparatet så kraftigt som andetsteds. Og graden af centralisering i forvaltningsapparatet kan også have ført til, at nogle stater er blevet opfattet som absolutistiske og andre som frihedsorienterede. Ligeledes kan tilfældigheder også have spillet ind. Men disse muligheder ligger uden for rammerne af denne artikel og vil derfor ikke blive forfulgt her. Formålet med denne artikel har alene været at analysere sammenhængen mellem et lands økonomitype, dets finansierings- og beskatningsmuligheder, og hvornår denne sammenhæng kan tænkes at lede til en eller anden form for repræsentation af dele af befolkningen i landets styrelse – samt at forklare, hvorfor dette tidligere er blevet fortolket som to forskellige styreformer: absolutisme over for et blandet, begrænset og repræsentativt styret monarki.

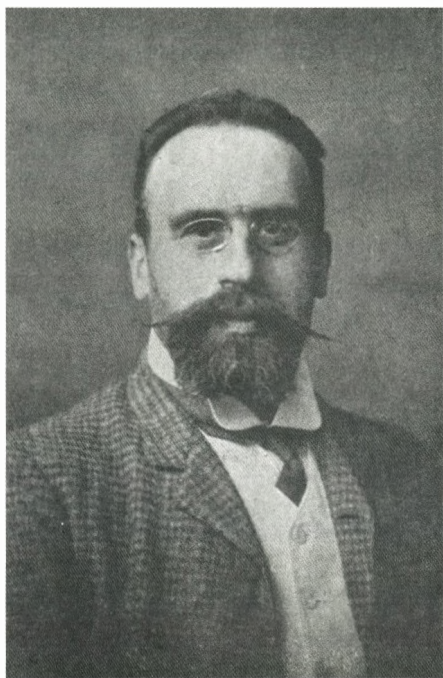
1. F.eks. Göran Rystad: Religionskrige og enevælde, *Politikens verdenshistorie*, bind 12, København 1982-1987.
2. F.eks. G. Durand: What is Absolutism?, i: Ragnhild Hatton (red.): *Louis XIV and Absolutism*, London 1976.
3. E. Ladewig Petersen: From Domain State to Tax State. Synthesis and Interpretation, *Scandinavian Economic History Review*, vol. 23, Stockholm 1975, samme (ed.): *Magtstaten i Norden i 1600-tallet og dens sociale konsekvenser. Rapporter til den XIX nordiske historikerkongres*, vol. I, Odense 1984, Niels Steensgaard: Det syttende århundredes krise, *Historisk Tidsskrift*, 12. række, bind IV, Kbh. 1970.
4. Inspiration til dette afsnit har jeg fået fra Robert H. Bates & Da-Hsiang Donald Lien: A Note on Taxation, Development, and Representative Government, i: *Politics & Society*, vol. 14:1, 1985.
5. A.R. Myers: *Parliaments and Estates in Europe to 1789*, London 1975.
6. F.eks.: Ole Feldbæk: Den lange fred 1700-1800, bd. 9 af *Gyldendal og Politikens Danmarks historie*, Kbh. 1990, s. 78-84.
7. Sigurd Jensen: Københavns bystyre ved 1750, i: Birgitta Ericsson m.fl. (red.): *Stadsadministration i Norden på 1700-talet*, Lund 1982.
8. *Dansk toldhistorie*, bd. 1-3, udgivet af Toldhistorisk Selskab, Kbh. 1987-1990, passim.
9. Charles Tilly; Coercion, *Capital and European States A.D. 990-1990*, Cambridge Mass. 1992, s. 30, 134-136.
10. Om forholdene i Nederlandene, se: Marjolein C. 't Hart: War, Finances and the Structure of the Dutch State, i: Ronald G. Asch & Heinz Duchhardt (red.): *Der Absolutismus - ein Mythos? Struktur-wandel monarchischer Herrschaft, Münstersche Historische Forschungen*, Band 9, Köln 1996, J.L. Price: A State Dedicated to War? The Dutch Republic in the Seventeenth Century, in: I.A. Ayton & J.L. Price: *The Medieval Military Revolution. State, Society and Military in Change in Medieval and Early Modern Europe*, London 1995.
11. Johan Jørgensen: *Det københavnske patriat og staten ved det 17. århundredes midte*, København 1957, samme: *Rentemester Henrik Müller. En studie over enevældens etablering i Danmark*, København 1966.

Ivar Berendsen

Inhabil eller blot alsidig embedsmand I: Opstigen

Af Helmuth Schledermann

Ivar Berendsen levede fra 1865 til 1939, og han gjorde sig bemærket i fem egen-skaber: (1) Han var en succesrig forret-ningsmand som arbejdende bestyrel-sesmedlem i familieaktieselskabet Sop-

»Jeg selv er aldrig 'velklædt' (endskønt jeg køber klæder af dyreste stof og bedste snit) endsige elegant. Og dog tager ingen fejl af, at jeg er 'overklasse' i klæder.« (Ivar Berend-sens optegnelser, protokol I, s. 71, note. Rigs-arkivet: Privatarkiver nr. 5113, Berendsen, pk. 18) Foto: C. Brunke: Den danske Told-etatsforening 1894 - 22. marts - 1919. Kbh. 1919, s. 5.

hus Berendsen. (2) Han tog initiativet til og ledede i en årrække toldernes fag-forening. (3) Han optrådte som uaf-hængig, fritsvævende, samfundskritisk intellektuel foredragsholder og skri-bent. (4) Han var den upartiske og loy-ale statsembedsmand i en høj stilling (toldinspektør). Og (5) han fik grund-lagt partiet Det Radikale Venstre i sin dagligstue og blev en energisk partipol-itiker i Folketinget.

Som om alt dette ikke var tilstrække-ligt, så førte han i en årrække sin priva-te udenrigspolitik i strid med den dan-ske stats. I fritiden – det havde han også – skrev han digte og skuespil samt støttede som mæcen de mest kontro-versielle af de yngre kunstnere. Og man må ikke tro, at han overkom sine mod-stridende aktiviteter ved at være »rund« og diplomatisk. Tværtimod, som han selv skrev til en bekendt, var det sådan, at »ry for medgørlighed just ikke hænger fast ved mit navn«.¹

Hvor utrolig hans virksomhed var, ser man bedst, hvis man sammenligner ham med en anden aktiv og kontro-ver-siel mand i samtiden: professor L.V. Birck. (1) Birck undlod at optræde som erhvervsmand, men anbragte sine pen-ge i udlejningsejendomme. (2) Birck var ikke fagforeningsmand, men tvært-imod ordfører for Højre i Folketinget, når det gjaldt arbejdsspørgsmål. (3) Birck var ingen fritsvævende intellektu-el, men økonom. (4) Birck var måske

upartisk og loyal statsembudsmand, men han havde større frihedsgrader som professor og »folkelærer« i offentligheden. Og (5) Birck var meget lidt af en partipolitiker og måtte til slut forlade både Det Konservative Folkeparti og Folketinget. Bircks indsats inden for udenrigspolitik, digtning og som mæcen for kunstnere fandtes, men var af meget beskedne dimensioner.

Et sammenstød i Folketinget mellem disse to personligheder viser noget karakteristisk for Berendsen. Historien er ofte fortalt,² men aldrig på grundlag af *Folketingstidende*, som det sker her.

Forhandlingerne drejede sig om en ændring af de regler, som gjaldt for Nationalbanken (oktrojen). Birck holdt et vældigt foredrag i Folketinget om bankens og regeringens pengepolitik, valutapolitik og handelsbalancen. Alt havde under Første Verdenskrig været i ulave. Desuden angreb han sammensætningen af Nationalbankens repræsentantskab og direktion. Der manglede fagøkonomer, mente han. Talen strakte sig over dagene 17. og 18. juni 1919. Den fylder 51 spalter i *Rigsdagstidende*, og Berendsen og Birck var uenige om, hvorvidt den havde taget 3 eller 4 timer i alt.³

Som ordfører for regeringspartiet, Det Radikale Venstre, kom Berendsen med et giftigt svar, der viste, at han intet havde forstået af, hvad Birck sagde. Han talte om »en vis sygelig følelse af forfølgelse, som vi nu og da har kunnet mærke hos det ærede medlem (Birck) i den senere tid her i tinget«. Dermed sigtede han til den strid, der var opstået i Det Konservative Folkeparti mellem Birck og Alexander Foss og deres tilhængere. Begge parter hav-

de tilbøjelighed til at sige, at det drejede sig om teoretikere (økonomer) contra praktiske erhvervsfolk. Berendsen mente, at Birck skulle have fremsat sine anskuelser alle andre steder end i Folketinget. En del hørte hjemme i dagspressen og fagpressen, en anden del »hører hen til det kateder, hvor det ærede medlem er en højt skattet professor«, en tredje del burde være fremsat over for Den Kgl. Bankkommissær eller i Bircks årlige kommentarer til finansloven, »hvor han heller ikke generer sig«. Endelig var der en del, der ingen steder hørte hjemme, fordi Birck måtte have været »indisponeret« eller »uforberebet«. Folketinget var ingen foredragssal, og det var en »belastning« af medlemmernes tålmodighed, Birck havde udsat dem for.⁴

Berendsens angreb var så urimeligt og groft, at hans partifælle, handelsminister Christopher Hage følte det påkrævet at sige, at han med megen interesse havde lyttet til Birck: »hans betragtninger er, selvom de springer noget vilkårligt fra emne til emne, ofte ledsagede af åndfulde bemærkninger, som gør, at man med udelte opmærksomhed følger hans tale og føler sig fængslet deraf«.⁵ Det lod Birck sig ikke formilde af: »jeg er forfængelig nok til ikke at kunne lide dadelen og selvfølelse nok til at blive fornærmet over rosen«. Om Berendsen hedder det hos Birck: »Det ærede medlem er et meget elskværdigt menneske, og vi holder alle af ham, men der er en ting, som jeg har lagt mærke til hos det ærede medlem, en forfærdende uoprigtighed i hans anskuelser ... Da jeg håber, at denne uoprigtighed ... også udstrækker sig til de uelskværdige bemærkninger, han

gjorde til mig, vil jeg for så vidt lade dem passere.« Birck brugte om Berendsen det tyske ord for karakterløshed (Gesinnungslosigkeit), men vidste næppe, hvor dybt han ramte. Endnu i 35-40 års alderen havde Berendsen været meget usikker på sin personlighed og bestemmelse i livet.⁶ Birck har snarest tænkt på en sag om jernbanekoncessioner, hvor han tvivlede på »oprigtigheden« i Berendsens kritik.⁷ Det generelle problem var de mange kasketter og loyaliteter, som toldinspektøren kunne skifte imellem.

Så kom Bircks berømte replik: »jeg vil sige det ærede medlem, at når han mente, at jeg lagde en alt for stærk belastningsprøve på det ærede Folketing, tror jeg, det ærede medlem var en lille smule uretfærdig imod Folketinget. Han sammenlignede øjensynlig Folketinget med en kæde, hvis bæreevne afhænger af, hvor meget man kan belaste dens skøreste led med. Således går det ikke med Folketinget.« Ordet »skøreste« ledsagede Birck med et koket buk ned mod Ivar Berendsen.⁸

Naturligvis talte Birck for længe, selv efter datidens forhold. Birck stillede krav til sine tilhørere. En dag, Birck talte i Folketinget, ville nogle tilhørere forlade salen. Birck standsede dem ved at sige: Undskyld et øjeblik, mine herrer, der er endnu et par perler, jeg vil kaste ...⁹ Folketingets formand var magtesløs, da ordet »svin« ikke var kommet over Bircks læber.

Men Bircks tale om Nationalbanken var sammenhængende og havde de sædvanlige fine grovheder mod kendte personer og nogle profetiske forudsigelser, der senere viste sig at være rigtige.¹⁰ Ivar Berendsen havde imidlertid

påtaget sig et ordførerskab for noget – Nationalbanken – som han hverken havde forstand på eller interesse for. Dertil kom, at han havde alt for travlt i 1919. Man havde måttet flytte på ordførertalerne af hensyn til Berendsen.¹¹ Helt kan man heller ikke udelukke en lille misundelse i relation til Birck, men herom senere.

Forretningsmanden

Da Ivar Berendsen stod på højden i Den danske Toldetatsforening (1907), sagde han til sine kammerater i denne fagforening: »Jeg, som selv har nydt den lykke fra fødselen at være stillet således, at mit arbejde aldrig behøvede at gå ud på at skaffe mig selv fordele – en lod, jeg er taknemlig for at være beskåren – føler det som min pligt at arbejde for andre ... «.¹² Hermed pegede han på tre ting, der prægede al hans virksomhed: økonomisk og dermed personlig uafhængighed samt pligtfølelse.

Ivar Berendsen var søn af Sophus Berendsen, som i midten af 1800-tallet grundlagde en en gros forretning i jern, stål og glas, dvs. de moderne byggematerialer. Senere handlede de også med jernbaneskiner, lokomotiver og kanoner.¹³ Dette skal nævnes, fordi mange kun kender Sophus Berendsen som en vaskeri- og tekstilservicevirksomhed fra de senere år. Helt til 1917 sad Berendsen i aktieselskabets bestyrelse, og selvom han fra 1920 gradvis afviklede sine aktier i firmaet, vedblev han i en længere årrække hvert år at modtage et beløb, der synes at have været større end hans løn som toldinspektør. Hertil kom formentlig et for-

mueafkast i øvrigt.¹⁴ Med aktiesalget mente han dog, at han havde mindsket sin årsindkomst med 20%.¹⁵ Berendsen synes virkelig at have været økonomisk uafhængig af sit embede, enkemand som han var siden 1911. Af børn var der kun en plejedatter, som blev godt gift (Drucker). Desuden havde han i mange år fribolig.

Man kan undre sig over, at der fra alle årene før hans udtræden af Sophus Berendsens bestyrelse er så lidt meddelt om interesse-kollisioner. Fra og med stillingen i 1898 som toldforvalter i Frederiksberg måtte han naturligvis søge om at måtte bevare sin lønnede stilling i erhvervslivet.¹⁶ Familiefirmaet var et import- og eksportfirma og fik derfor betydelige vanskeligheder under Første Verdenskrig. De krigsførende

magter var særdeles opmærksomme på smugleri af krigsvigtige varer til modstanderen, og – af alle steder – havde Berendsen dengang ansvaret for Frihavnen. I 1921 fortalte han i sine optegnelser om, at Sophus Berendsen A/S under krigen mistænktes for at udføre zink til Tyskland. Berendsen kaldtes til generaldirektør for told- og skattevesenet, M. Koefoed. Her redegjorde Berendsen for sine og den øvrige ledelses foranstaltninger i Sophus Berendsen for at overholde loven, og dette bekræftedes gennem en opringning til firmaets direktør Elsass, medens Berendsen sad hos generaldirektøren og derfor ikke kunne påvirke Elsass. Koefoed fandt det upåkrævet, at han forlod familiefirmaet. Først i 1917, da han blev ordfører for Det Radikale Venstre ved-

Til Herr Frihavns Inspektoren fra Toldboden

Di mu unskulde mig at ieg tillade mig skrive dem. Men ieg finde mig at dat er min pligt forsickre dem. Kan di ikke være saa venligt se lidt efter Her Klim og fra Rideltaas fudtoj Lager efter hans Forholder særligt naar han køre alein med Bil saa er sickert at han har naaget stolte [= stjalne] vare jeg har se ham flere gange med stolte vare. Bader dem se lidt efte ham. ieg hober ad min sanheid Kome Frem.

og Regenfrakke fra firma iden samme bogning i stuen og Ridelta paa Forste Sal Vist di vil ikke tru mig den kan di Unersoge hans Forhold og gaa i hans Leligheid hvor han bor den er jeg sickert paa at di fine mange stölte vare aas ham velke han gaa og sele til Bekente og Væne [= Venner] forleden dag gik han og solt meget kostbare Breliante vor fra kom di fra dat sickert ad dat er stölte.

Ubekent

Udateret anonymt brev til Ivar Berendsen.

Rigsarkivet. Privatarkiver nr. 5113 (Berendsen) pk. 26 (F. IV.1.c)

rørende den finansielle lovgivning, valgte han frivilligt at udtræde af firmaets bestyrelse.¹⁷ Det var i almindelighed ikke som erhvervsmand, han mistænktes for at stå i ledtog med smuglere – men som jødisk født! Herom senere.

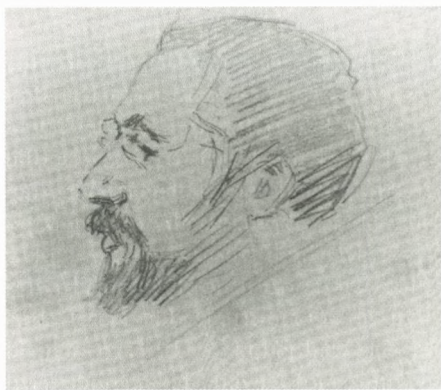
Embedsmanden

Ivar Berendsen havde efter eget udsagn en sorgløs barndom. End ikke en splitelse mellem det jødiske og det danske følte han. Han opfattede sig som dansk med jødisk baggrund. Al tale om et jødisk »folk« og zionisme afviste han.¹⁸

Allerede som barn var han hurtigt opfattende og havde let ved at lære. Han blev student som 16-årig og cand.jur. med førstekarakter som 21-årig. Det var i 1887. I 1901 skrev han: »jeg har skullet fatte beslutninger om min fremtid, før jeg var moden dertil. Valgte skoleretning 12 år gammel, studiefag næppe 17, embedskarriere 21 – vanvid!«¹⁹ Han gik ind som ulønnet volontør i Overtoldinspektoratet i Kø-

benhavn, så det var ikke nødvendigvis et valg for livet. Men det var alligevel udtryk for et mønster: rige jøders sønner blev før 1914 redaktører, kunstnere²⁰ eller – hvor staterne tillod det – embedsmænd.

Rent teknisk var Berendsen 1887-1891 kontorist, privat ansat hos overtoldinspektør C.O.V. Ring. I 1891 bad han om at måtte kalde sig »sekretær«. Ring skal have svaret, at for hans skyld måtte han gerne betegne sig som et møbel – sekretær eller kommode!²¹ I 1894-98 var han fuldmægtig, men fortsat privat ansat og ikke tjenestemand. Først den 18. oktober 1898 fik han kongelig udnævnelse, og det var som toldforvalter ved et nyoprettet embede på Frederiksberg. Dette var nær gået galt pga. Berendsens politiske aktivitet. I en samtidig optegnelse fastholdt han forløbet. Den 7.-8. september 1898 modtog han fra kredse i Studentsamfundet opfordring til at lade sig vælge til formand, men afslog. Men den 10. september, da valget skulle være om aftenen, indeholdt det højreorienterede dagblad *Vort Land* artikler om sagen.²² I avisen fremstilledes Ivar Berendsen som en rabiat Venstremænd, kommende formand for Studentsamfundet og formand for Den Liberale Vælgerforenings 10. kreds i København. Dette var for meget for de to højremænd, generaldirektør Blechingberg og finansminister Hørring. Toldforvalterembedet var i fare. Berendsen foretog sig nu en række nærmest halsbrækkende manøvrer for at redde både ansigt og embede. Få timer efter *Vort Lands* udbringning den 10. september mødte den ene af udgiverne, Robert Henriques, op hos Berendsen for at bede om

Ivar Berendsen. Anonym tegning, Det Kgl. Bibliotek. Efter A.M. Møller: *Fra Etatsforening til Dansk Told & Skatteforbund*, 1994, s. 15.

undskyldning for artiklerne. Han påstod også, at han havde afdæmpet dem. Men Henriques var ikke kendt som en særlig hensynsfuld redaktør. De rige gamle jødiske slægter var imidlertid både forretningsmæssigt og familiemæssigt knyttet tæt sammen. Bestyrelsesformanden for Sophus Berendsen, Jacob Meyer, var således svoger til advokaten C.B. Henriques, som senere overtog formandskabet for Sophus Berendsen og i øvrigt også for Mosaik Troessamfund. Robert Henriques må have fået kolde fødder – men Berendsen var blevet vred. Han erklærede, at nu havde han ombestemt sig. *Vort Land* skulle ikke få held til at skræmme ham fra at lade sig vælge til formand for Studentersamfundet. Således blev det. Til gengæld fortalte han generaldirektør Blechingberg (og dermed finansministeren), at han kun en tid havde været fungerende formand i Den Liberale Vælgerforening, og at han den 12. september havde nedlagt sit mandat. Dette glædede generaldirektøren, men det foruroligede ham også. Berendsen måtte love at bruge sine forbindelser i oppositionspressen til at hindre, at det i disse blade blev udlagt som et politisk pres fra generaldirektørens side, når Berendsen på dette sene tidspunkt havde standset sin politiske karriere. Han ville dog ikke love generaldirektøren for stedse at holde sig fra politik, men mente, at organiseringen af det ny embede på Frederiksberg ville kræve al hans tid i flere år.²³

Således blev Berendsen toldforvalter, og han skulle nu aflægge embedsed om at være sin »rette konge og herre tro og lydig«. »Så sandt hjælpe mig Gud og hans hellige ord«. Men Berend-

sen ville trods eden hverken tjene Gud eller kongen. Godt fem år senere skrev han offentligt, at denne ed fra gamle dage burde afskaffes. Embedsmanden burde kun forpligte sig på Grundloven. Hvad eden »eventuelt kan bruges til, viser rigskanslerens [Bismarcks] åbenhjertige behandling af de socialdemokrater, der i Tyskland var embedsmænd. De fik afsked, fordi de som »republikanere« brød deres embedsed om troskab mod monarken». ²⁴ Berendsen var selv med til at forandre embedsedens ved tjenestemandsløven af 1919 § 7.

Efter kun knap tre år som toldforvalter skrev han i sine private optegnelser, at »min embedsvirksomhed er banet vej, men optager ikke min hjerens arbejdsstrang». ²⁵ Året efter (1902) var han i gang med at gennemføre et springavancement til toldinspektør, kun 37 år gammel (1903). Her betjente han sig af håndfast protektion. Generaldirektør Marcus Rubin måtte forfremme ham, fordi Rubin som jøde selv syv år før havde haft brug for støtte fra direktør i Udenrigsministeriet gehejmeråd P. Vedel. Dette har jeg redegjort for i et tidligere arbejde (*Zise* 2002:2, særlig s. 54-56). Men da Berendsen i 1909 så tilbage på sit avancement, var alle omstændigheder glemt: »Også min forfremmelse ad embedsvejen, som i 1903 satte så stor en del af den danske presse på den anden ende, var og blev for mig kun en episode«. ²⁶

Fagforeningsmanden

Skønt Ivar Berendsen var både privat og offentlig arbejdsgiver, gjorde han en betydelig indsats for at rejse en fagbe-

vælgelse inden for etaterne. Toldvæsenet var den første etat, hvor man etablerede noget, der fra begyndelsen var ment som en fagforening.²⁷ Det skete i 1894. Der havde været gjort forskellige tilløb, men først Ivar Berendsens initiativer bar frugt. Vanskelighederne var betydelige. Fra sociologisk forskning véd man, at det har været meget svært at organisere funktionærer,²⁸ og i dette tilfælde drejede det sig om statsembetsmænd med sølv- eller guldstriber på kasketten. Alene ordet fagforening lugtede af socialisme og undergravende virksomhed. Højre havde regeringsmagten, og tolderne frygtede – ikke uden grund – for deres karriere og stilling.

I marts-april 1893 skrev Berendsen to artikler for at få indkaldt til et toldermøde, der kunne stifte fagforeningen. Her betonede han etatens elendige forfatning: splittelsen mellem de mange stillingskategorier og mellem toldere i København og i provinsen. Han efterlyste »korpssånd« og en »Toldetatens Fællesforening« – »det er ikke værdt at kalde den fagforening«, mente han. Selv de øverste toldembedsmænd burde ønske foreningen: »Hvad kan nemlig være en styrelse behageligere end et bevidst, vel organiseret korps, der virker i enhed, øver sin egen indre justits, sikrer sin ydre anseelse, undersøger tilbunds sine vilkår gennem sine tillidsmænd, og efter moden overvejelse formulerer sine ønsker og håb?« Det er ikke tilfældigt, at Berendsen ikke talte om »krav«. Så skrev han et udførligt udkast til foreningens love. Dette var næppe taktisk klogt, men han var jo nu engang ung jurist. Mere ejendommeligt var modsætningen mellem hans

blomstrende og frygtløse retorik på den ene side og på den anden side en sætning, hvor han ytrede tvivl om, at »det hele postyr får nogensomhelst virkning«. Og artikel nr. 2 slutter med, at hvis der ikke kommer noget ud af det, vil han nok blive skuffet, »men ikke egentlig overrasket«.²⁹ Da han sammen med toldkontrollør Wellejus og toldforvalter Feyring indbød til påskemødet 1894, måtte de kalde ham til orden: »Man må aldrig lade som man tvivler om et godt resultat af sin virken; thi derved gør man kun de mange vankelmødige endnu mere ubestemte«, fik han at vide.³⁰

Et andet karakteristisk træk er, at Berendsen – efter sin vældige kraftudladning – lod meddele, at han de følgende to måneder ikke kunne deltage i nogen debat, fordi han rejste til Orienten. Hans personmappe i Generaldirektoratet er tyk af talrige ansøgninger om at måtte rejse til udlandet, ofte af helbredsmæssige grunde. Da han kom tilbage, var der ikke sket nogen skade med foreningsprojektet, men det var der til gengæld med det litterære projekt *Taarnet*, redigeret af Johannes Jørgensen. Dette støttede Berendsen fra begyndelsen, men blev skuffet, da han så, at katolicismen under hans bortrejse havde indsneget sig i tidsskriftet.³¹

Så grundlagdes *Den danske Toldetatets Forening* i påsken 1894. Men Ivar Berendsen afviste alle opfordringer til at gå ind i bestyrelsen, officielt fordi han frygtede, at mange toldere ville afholde sig fra at melde sig ind i foreningen, hvis han sad i bestyrelsen. Det var hans radikale politiske synspunkter, det drejede sig om.³² Dette var en berettiget frygt, men dertil kom, at han

som privat ansat når som helst kunne fyres af overtoldinspektør Ring. Foreløbig var alt dog fryd og gammen. Både Ring og generaldirektør Blechingsberg viste deres velvilje ved at deltage i det grundlæggende møde.

I de følgende år lykkedes det Berendsen at avancere til toldinspektør (1903). Han holdt en lav profil i Toldetatsforeningen, men gik dog ind i bestyrelsen 1902-1904. I 1904 var uenigheden i

bestyrelsen blevet så stor, at Berendsen forlangte enten at udtræde - eller at blive formand. Toldassistenten lavede en kampagne for ham, og selv skrev han programartiklen »Embedsånd hjemme og ude«. Her lancerede han sin gennem hele livet fastholdte opfattelse af embedsmanden. Han er ikke tjener hverken for sin overordnede eller for publikum. Embedsmændene burde ikke være en klasse hævet over folket

Til

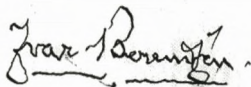
Departementet for Told-og Forbrugsafgifter!

I Dag paa 3 Ugers Dagen for den paa mig foretagne Operation, hvorved 24 Sten udtoges af Blærehalsen, har Overkirurg P.N. Hansen overgivet mig den hermed følgende Hospitalsseddel, hvorefter han ikke anser det for tilraadeligt, at jeg paabegynder mit Arbejde førend efter Nytaar, og har tilføjet, at det, naar Kræfterne tillader det efter Rekreation her i Landet, vilde være formaalstjenligt at søge Sol og Varme nogen Tid syd for Alperne.

Herefter ser jeg mig nødsaget til at andrage om, at min den 12. f.Md. begyndte Tjenestefrihed, som jeg havde beregnet at afslutte ca. den 15. December d.A., maa blive forlænget til den 11. Januar næste Aar, med Ret til efter Behov at opholde mig i Udlandet.

p.t. Kommunehospitalet, den 9. November 1928.

I Erbødighed

Berendsen havde livet igennem flere alvorlige sygdomme. (Rigsarkivet. Gereraldirektoratet for Toldvæsenet, 38. Personalesager, Ivar Berendsen).

(som under enevælden) eller en klasse underordnet folket (under demokrati-et). »Og klassenedbrydende [i positiv forstand] er kun den, der hævder, at embedsmandens hverv er et med hans medborgeres ganske sidestillet og sam-artet, blot at hans arbejdsgiver er hele samfundet, medens den, der kalder embedsmanden publikums tjener, bryder én klassemur ned for at bygge en anden op. Af alt dette følger imidlertid, at embedsmandens private færden er overordnede og publikum aldeles uvedkommende ... så længe han holder sig de borgerlige love efterrettelig og ikke begår ting eller åbenbarer mangler, som gør ham saglig uskikket til sit særlige hverv, eller alment uskikket til tillidshverv«. ³³ Er embedsmanden uenig med ministeriets politik, må han indskrænke sig til at arbejde politisk på at ændre lovgivningen. Indtil dette lykkes, må embedsmanden adlyde eller forlade sit embede. Han må gerne selv søge valg til Rigsdagen, men skal ikke bryde sig om at kræve tjenestefrihed med løn. I disse bemærkninger ligger grundlaget for de konflikter, som Berendsen senere fik med sin generaldirektør.

I 1904 blev Ivar Berendsen valgt til formand for Toldetatsforeningen med kun en lille majoritet af stemmer. Hans tilhængere fandtes især blandt assistenter og kontorister. ³⁴ Nu havde toldkontrollører og andre overordnede imidlertid fået nok. De meldte sig ud og dannede deres egen konkurrerende »Foreningen af Toldembedsmænd«. Toldetatsforeningens medlemstal faldt fra 812 til 704 medlemmer i årene 1904-06. ³⁵ Berendsen kommenterede det: »Da min etats overklasse i København samlet udmeldte sig af toldvæsenets

etatsorganisation, fordi jeg var blevet dens formand, stod for første gang overklassefølelsen, den jeg overalt bekæmpede, i gevær imod mig personlig. Teorien var bleven praksis og liv«. ³⁶

Hvem der gik sejrrig ud af denne kamp mellem »overklasser« og »underklasser« kan diskuteres. På overfladen var det Berendsen og hans underklasser. Skønt Embedsmandsforeningen bestod i næsten 25 år, vendte medlemmerne tilbage til Toldetatsforeningen (dobbeltsmedlemskab var muligt), og det var denne og dermed Berendsen, som fik forhandlingsretten. De andre kunne fremføre deres ønsker over for ledelsen, men disse henvendelser skulle forelægges Toldetatsforeningen til udtalelse. I årene 1905-1910 fik Berendsen stadig større opbakning fra alle sider. Foreningens sekretær, C. Brunke, skrev, at det skyldtes Berendsens »evne til altid at finde udveje til at skabe enighed«. ³⁷ Selv noterede Berendsen, at han undertiden uger i træk arbejdede 16 - 18 timer i døgnet. ³⁸ Det skal siges, at han var uhyre venlig og generøs over for folk, der var placeret på linje med ham eller under ham. Det var de få overordnede, særlig generaltolddirektør og finansminister, som han lå i strid med. På den måde var han sine medlemmers perfekte tillidsmand. Han var langt fra bonkammerat med arbejdsgiveren. Når man ikke kan sige, at Berendsens synspunkter sejrede, skyldes det, at det ikke lykkedes at forhandle som en enhedsorganisation. »Overklasserne« blev repræsenteret af CO II, »underklasserne« af CO I, også kaldet Guldsnore og Sølvsnore. ³⁹

Med organsieringen af de fire civile etater, jernbane-, post-, telegraf- og

toldvæsenet, var der basis for, at de fik forhandlingsretten tildelt administrativt ved reglerne af 4. maj 1910. Ivar Berendsen var sjælen i dette arbejde, men han havde en god modpart i partifællen, indenrigsminister P. Munch. Generaldirektør Marcus Rubin var også positiv, men de øvrige etaters generaldirektører var skeptiske.⁴⁰ Hvad det drejede sig om, fremgår af Berendsens senere, malende beskrivelse:

»Jeg erindrer meget tydeligt et af møderne forud for forhandlingsreglerne af 1910 – tre ministre, fire departementschefer, otte organisationsledere. Da jeg var forslagens redaktør, måtte jeg tage stødet. En af departementscheferne spurgte mig venligt: »Men nu De selv – De har som ressortchef givet en ordre; et par dage efter indfinder der sig nogle mænd, med hvem De intet har at skaffe, og forlanger ordren taget tilbage, hvad vil De så gøre?« Mit svar lød: »Jeg vil først og fremmest ikke blive fornærmet, men lade dem tage plads, spørge på hvis vegne og med hvad mandat de kommer, og bede dem forklare, hvad der er i vejen med ordren.« Meget strammere: »Og så?« »Så vil jeg enten tage den tilbage eller forlange den appelleret, fordi deres grunde ikke har overbevist mig, men grundene vil jeg høre på.« »Hvor højt op skal der kunne appelleres?« »Indtil ministeren og mundtligt.« Meget bitter: »Er departementschefen ikke nok? Tror De ikke en fornuftig departementschef har sikret sig sin ministers tilslutning forinden afgørelsen.« »Jeg tror på, at departementschefen har fremlagt sagen loyalt fra sit synspunkt, men jeg tror også på, at en mundtlig forhandling, hvor begge er til stede og

hvor ministeren hører begge parter samtidig, kan føre til fornyet overvejelse. Og statsmagtens ansvar ligger hos ministeren.«

Hele maskineriet ligger i disse replikker, retten for organisationen til at forhandle betyder retten til gennem sine tillidsmænd at nå frem til ansvarets bærer på lige vilkår – og så er afgørelsen *endelig*, hvis den ikke gælder en lovgivnings- eller domstolssag.⁴¹ Det er karakteristisk, at Berendsen slutter dette tilbageblik med at udtale, at forhandlingsreglerne skal øge de ansattes medansvar og »isolere eksplosionsønskende elementer«. De er ikke udtryk for andet end »logik og menneskenaturen«. Han var et ægtefødt barn af 1800-tallets intelligentsia.

Men kunne de statsansatte kun fremsætte »ønsker og håb«? Hvad med strejkeret? Det er blevet sagt, at forhandlingsreglerne »fratog« tjenestemændene det legale strejkevåben.⁴² Men tjenestemændene havde aldrig haft strejkeret. Ifølge straffeloven af 1866 § 87 kunne alle, som søgte at hindre lovgivningsmagtens virksomhed, idømmes strafarbejde eller under formildende omstændigheder statsfængsel i op til otte år. Og mere specifikt § 142: »Den embedsmand, som nægter eller forsætlig undlader at opfylde, hvad der er ham lovlig befalet, straffes med bøder, simpelt fængsel eller embedsfortabelse.« Ivar Berendsen havde en forbavsende pragmatisk holdning til spørgsmålet. Strejketruslen hørte ikke hjemme under lønforhandlinger på samfundsvigtige områder – heller ikke når arbejdsgiveren var privat (telefon og renovation f.eks.). Men »livet er stærkere end paragraffer«,

skrev juristen Berendsen. Hvis tjenestemænd udsættes for et uudholdeligt tryk (også økonomisk), så strejkes der. Hvis tjenestemændene vinder den almene opinion, sejrer de. Gør de det ikke, afskediges de og straffes.⁴³ Berendsen var gift ind i en finsk embedsmandsfamilie. Herfra kendte han de dilemmaer, som tjenestemænd kunne komme ud for under et despotisk styre som tsarens Rusland. Han fik dog selv lejlighed til i 1917 i praksis at demonstrere sin opfattelse under danske forhold. Krigen og dyrtiden havde fremkaldt meget hårde lønforhandlinger, og lederne greb da til at bede medlemmerne deponere afskedsansøgninger. Reelt var dette en strejketrussel, og det var aldrig set før. Berendsen afviste metoden og tilbagesendte blanketten uden underskrift og med følgende begrundelse. Han skelnede mellem dem, der var løst ansat og fast ansat, og bemærkede, at staten kunne nægte at modtage en opsigelse fra en fast ansat tjenestemand. Berendsen følte sig desuden brøstholden over, at formanden for Toldetatsforeningen tilsyneladende betragtede statens finansielle situation som uvedkommende i relation til tjenestemændenes lønkrav. Som folketingsmand i regeringspartiet havde Berendsen ordførerskabet i mange økonomiske spørgsmål. Vi ser altså igen problemet med hans mange kasketter. I øvrigt svarer holdningen i brevet til, hvad han altid havde sagt.⁴⁴

En fuldendt eller afbrudt karriere?

Foreløbig havde der været om ikke én så flere parallelle linjer i Ivar Berend-

sens karriere. I november 1908 søgte han imidlertid en stilling som departementschef i det nyoprettede Ministerium for Handel og Søfart. Havde han fået denne stilling, ville det have været slut med toldvæsenet, med at sidde i bestyrelsen for Sophus Berendsen A/S, med fagforeningsarbejde og med politiske ambitioner. En sådan placering lige under en minister ville umuliggøre alle hans interesser, måske også hans forbindelse med rabulistiske kunstnere som (senere) Emil Bønnelycke. Dette var den almindelige opfattelse. I 1904 gik Berendsen så vidt som til at foreslå departementschefer afløst af »understatssekretærer«, der blev politisk udpeget og skiftede med ministeren.⁴⁵ Man kan opfatte Berendsens ansøgning som et brud på karrieren. Men man kan også se den som en logisk fuldendelse. I bureaukratier anses det for ligegyldigt, hvad man administrerer. Det er rangen, titlen og magten, som er afgørende. Han blev imidlertid udkonkurreret af Henrik Vedel, en søn af Berendsens gamle velynder, direktør i Udenrigsministeriet, gehejmeråd P. Vedel.⁴⁶ Få måneder senere kastede Berendsen sig ud i en valgkamp for at komme i Folketinget. Dette lykkes dog først senere (1910).

Under Ivar Berendsens åbenlyse succes lurede imidlertid problemerne. Allerede den 16. november 1905 sendte generaldirektør for told- og skattevæsenet, Marcus Rubin, et skarpt brev til ham, hvori det ironisk hedder: »Fraregnet, at jeg beundrer at en mand får tid til på én gang at være etatsagitor, indenrigspolitisk do., udenrigspolitisk do., købmand [i Sophus Berendsen A/S] og endda røgte et ansvarfuldt

embede ...«. Rubin mente, at disse ting ikke kunne forenes og heller ikke burde forenes. Han fandt det også upassende, at Berendsen holdt foredrag om toldens »planmæssige« ophævelse! Ivar Berendsen svarede med et mesterligt udformet brev, hvori han dog ikke skjulte, at arbejdet som toldinspektør var mekanisk og trivelt. Og »når man holder af arbejdet for arbejdets, hjernelevets, resultatets skyld – så søger man sig selv det arbejde, ens tjenestegivende ikke skaber én«. Han kedede sig, og Rubin havde undladt at inddrage ham i arbejdet med den store toldreform af 1908.⁴⁷ Grunden var imidlertid lagt til de konflikter med generaldirektøren, som Ivar Berendsen havde i resten af sin tid som tjenestemand.

(fortsættes)

1. Koncept til eller afskrift af brev af 23.3.1923 til prof. David Simonsen. RA. Privatarkiv nr. 5113, Berendsen, pk. 18, læg B.
2. Holger Koed i Axel Nielsen (red.): *Bogen om Birck*, 1944, s. 76-77. – Hans Kirchhoff (udg.): *K.H. Kofoeds erindringer*, 1979, s. 193.
3. *Rigsdagstidende, Forhandlinger paa Folketinget* 1918-19, sp. 5779-5859.
4. Smst. sp. 5861-5864.
5. Smst. sp. 5875-5876.
6. RA. Privatarkiv nr. 5113, Berendsen, pk. 18, Optegnelser, s.1, 3 og 21.
7. Brev ult[imo] april 1912 fra Birck. Smst. (breve).
8. Birck, *Rigsdagstidende* a.st. sp. 5898-5900. – Bukket er omtalt i Kofoed (note 2) s. 193.
9. *Bogen om Birck* (note 2) scrapbog bagest.
10. Birck forudså prisfaldet i efteråret 1920

og overskud af skibstonnage (*Rigsdagstidende* a. st. sp. 5792 og 5796).

11. Smst. Sp. 5861 f.
12. *Dansk Toldtidende*, 5. årg., 1907, s. 135 f.
13. K. Rostock: *Sophus Berendsen A/S 1854-1929*, 1929. Om lokomotiver, breve fra dir. Elsass af 13. og 14.3.1911, RA. Privatarkiv nr. 5113, Berendsen.
14. 1917 var hans løn 4.800 kr. samt bolig i Frihavnen, stigende til i 1926 6.900 kr. årlig (*Haandbog for Toldetaten* nævnte år). I samme periode betalte firmaet for købet af hans aktier årligt 5.000 kr. + (formentlig) 4.000 kr. i årpenge (Berendsens brev af 20.5.1920 til Kbh.s Skattedirektorat. RA. Privatarkiv nr. 5113, Berendsen, pk. 18, læg B) samt breve fra dir. L. Elsass i firmaet 28.5. og 10.9.1918 (smst. A. 13) og fra Berendsen 30.5.1918 (smst. pk. 18, læg B).
15. Ivar Berendsens optegnelser, s. 65. RA. Privatarkiv nr. 5113, Berendsen, pk. 18, protokol I.
16. Berendsens skrivelse af 22.11.1898. RA. Generaldirektoratet for Toldvæsenet. 38. Personalesager.
17. Berendsens optegnelser (note 15), protokol II, s. 253 ff.
18. Berendsen: *Danske Jøder og jødiske Danske*, upubliceret ms., ca. 1933. RA. Privatarkiv nr. 5113, pk. 19, E.1.d.
19. Berendsens optegnelser (note 15) s. 10.
20. Jf. Hannah Arendt: *Antisemitismen* [1951], 1971, s. 87-88.
21. A.C. Johnsen: *I Statens Tjeneste. En Bureaukrats Erindringer*, 1946, s. 117.
22. *Vort Land* 10.9.1898 indeholder en fjendtlig artikel, som dog ikke nævner Berendsen ved navn. Senere på dagen må der være udsendt en ekstra udgave, måske i anledning af, at kejserinden af Østrig blev dræbt ved middagstid af en italiener.

23. Løst blad, dateret 23.9.1898, indlagt i Optegnelserne, protokol I (note 15).
24. Berendsen: »Embedsaand hjemme og ude«. *Dansk Toldtidende*, 2. årg., nr. 7, juli 1904, særlig s. 193, note.
25. A.a. (note 15) protokol I, s. 3.
26. Smst. s.16.
27. A. Monrad Møller: *Fra Etatsforening til Dansk Told & Skatteforbund*, 1994, s. 32.
28. C. Wright Mills: *White Collar* (1951) = *De nye middelklasser*, 1968, s. 344 ff.
29. I. Berendsen: »Toldermøde?«, *Tidsskrift for Toldvæsen*, II. årg., marts-april 1893, s. 33-39 og 49-56.
30. Kladde med rettelser, RA, Berendsens privatarkiv nr. 5113, pk. 26, F.IV.3. Rettet udgave trykt i *Tidsskrift for Toldvæsen*, 12. årg., 1894, s. 8-9.
31. »Taarnet«. *En antologi af tekster og illustrationer*, ved C. Bergstrøm-Nielsen, 1966, s. 10 og 19.
32. C. Brunke: *Den danske Toldetats Forening 1894-1919*, 1919, s. 11-12.
33. I. Berendsen: »Embedsaand hjemme og ude«. *Det ny Aarhundrede* 1904. Genoptrykt i *Dansk Toldtidende*, 2. årg., nr. 7, juli 1904, s. 187-202, citatet s. 197.
34. C. Brunke a.a. (note 32) s. 53-55.
35. Smst. s. 56 og 93.
36. I. Berendsen a.a. (note 15) s. 17.
37. C. Brunke a.a. (note 32) s. 57.
38. I. Berendsen a.a. (note 15) s. 18.
39. A. Monrad Møller a.a. (note 27) s. 68 ff.
40. Smst. s. 70.
41. I. Berendsen: »Tjenestemændenes forhandlingsret«. *Nordisk Administrativt Tidsskrift*, 2. årg., 1921 s. 162-69, særlig s. 165.
42. A. Monrad Møller a.a. (note 27) s. 72 med henvisning til P. Munch.
43. I. Berendsen: »Statsansatte Medborgere«. *Tilskueren*, 1911, I. halvbind, s. 275-86, særlig s. 278-80 – suppleret med samme (note 41) s. 165-67. – Smlg. datidens arbejdsretlige holdning, C. Ussing: »Monopoliserede Virksomheder og Arbejdsstandsninger« (14.12.1921), i *Carl Ussing i Skrift og Tale*, udg. O.H. Krabbe, 1935, s. 492-512.
44. Brev af 24.9.1917. RA. Privatarkiv nr. 5113, Berendsen, pk. 26, F.IV.3, smlg. *Dansk Toldtidende*, 1917, s. 230-233, jf. *Dansk Toldhistorie IV* (1990) s. 187 f. og A. Monrad Møller a.a. (note 27) s. 87-90.
45. I. Berendsen a.a. (note 33) s. 199 f. – Ansøgningen af 13.11.1908 fremsendte Berendsen gennem Overtoldinspektoratet og Generaldirektoratet (som note 16).
46. A.W. Eriksen: »Omkring Handelsministeriets oprettelse og første år«. B. Nüchel Thomsen (red.): *Samspillet mellem organisationer og stat. Studier inden for indenrigsministeriets og handelsministeriets område 1879-1950*, 1987.
47. M. Rubins brev af 16.11.1905 til I. Berendsen og I. Berendsens svar, L. Rerup (udg.): *Marcus Rubins brevveksling*, bd. II, 1963, s. 324-331.

Øksnehandelens storhedstid

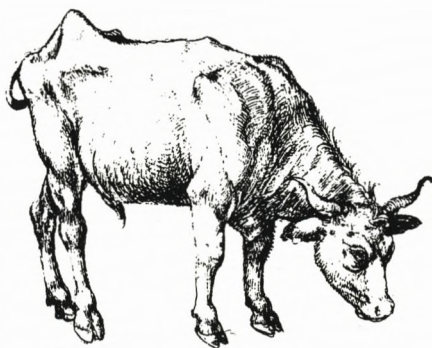
Af Mikael Venge

Anmeldelse af Poul Enemark: Dansk oksehandel 1450-1550. Fra efterårsmarkeder til forårsdrivning I-II. Aarhus Universitetsforlag 2003. Illustreret og indbundet, 578+420 sider. 498 kr.

Okser, øksne, stude. De vekslende navne, som nok kan forvirre en bybo, betegner et og samme kreatur, idet man i landbruget vel til alle tider – med undtagelse af nogle få avlsdyr – har 'gildet' tyrekalvene og solgt dem som slagtekvæg. I den gryende renæssance blev de opstaldede okser det danske landbrugs store eksportartikel. Vældige øksne- eller studeflokkede vandrede over øerne og blev færget videre eller drevet ned gennem Jylland af driftige studeprangere, indtil de nåede Elben, hvor de afsattes til hanseatiske og nederlandske opkøbere. Sammen med Øresundstolden blev øksnetolden et vigtigt led i statsfinanserne, som

skabte forudsætningerne for Danmarks position som den førende Østersømagt under de første Oldenborgere. Øksnehandelen er for længst anerkendt som en af Danmarkshistoriens store livlinjer, og næsten lige så længe har Poul Enemark indtaget posten som dens forelskede bejler. Hvor lykkeligt, at han nu som 80-årig faktisk har præsteret det store, klassiske værk om øksnehandelen som kronen på et langt livs fornem forskerindsats.

Enemark har lagt grunden solidt. Han skrev disputats om toldregnskaberne i 1971 og har siden belyst andre sider af øksnehandelen i talrige, skarp-sindige afhandlinger. Senest her i *Zise* i 1997 i en artikel om grænsetolden langs Kongeåen – den told, der skæppede så godt i statskassen, at man så stort på, at Kongeåen dengang som nu netop ikke udgjorde nogen landegrænse. Nok den sprænglærdeste artikel, *Zise* nogensinde har bragt, forsynet med hele 120 noter, en uovertruffen rekord. *Zises* venner kan så glæde sig over, at artiklen naturligvis bliver citeret i Enemarks bog og dermed placeret som en del af det gode selskab. I henhold til tretallets magi efterlyste jeg dengang lidt frimodigt et tredje bidrag fra Enemarks hånd til at supplere artiklen fra 1983 om nobeltolden i Øresund og artiklen fra 1997 om Kongeåetolden. Tipset være hermed givet videre til tidsskriftets nye redaktør. Under alle omstændigheder fortjener Enemark som toldhistoriens ofte

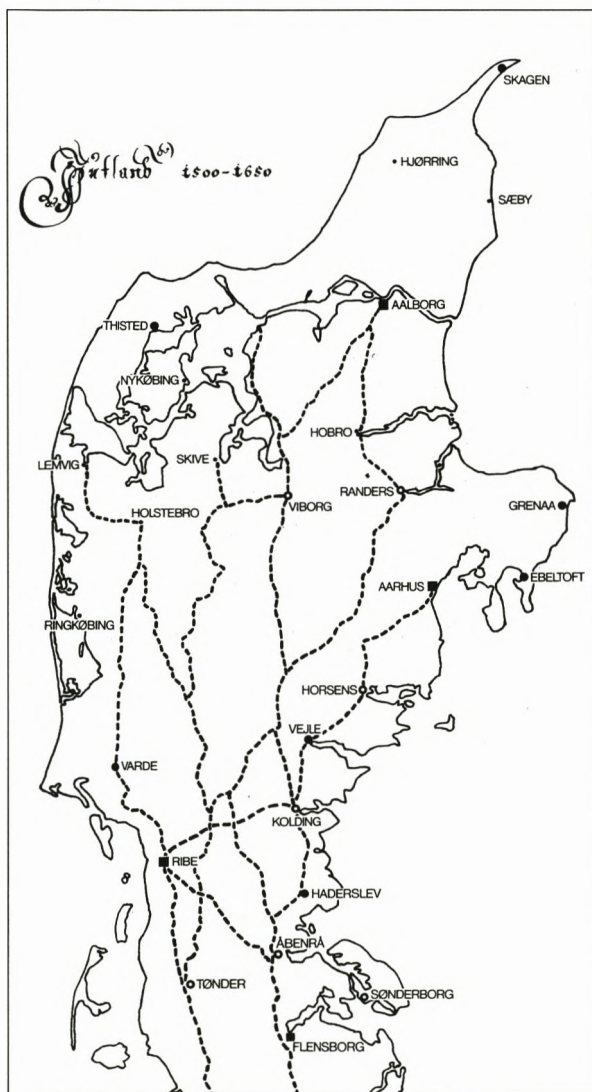
Albrecht Dürers tegning af en ung okse (1508). Kilde: P. Enemark: Dansk oksehandel, s. 56

udråbte Nestor, at udgivelsen af hans seneste værk markeres i Zise.

Det bør straks fastslås, at Enemark lever op til sit ry. Hundreder af gamle, ulæselige og uforståelige toldregnskaber i Rigsarkivet og i det slesvig-hol-

stenske landsarkiv tyder han som sin mindste kunst. Hans eminente detektivarbejde sætter ham som en anden Stanley eller Livingstone i stand til at trænge ind i senmiddelalderens verden af knochenhauere, furhrmänner og

perdekopere – slagtere, fragtmænd og prangere. Den opfattelse af øksnehandelen, der har levet videre fra Danmarkshistorie til Danmarkshistorie, bliver kraftigt revideret. I modsætning til, hvad man hidtil har ment, sættes det store opsving af eksporten af staldøksne ret sent til andet tiår af 1500-tallet, og systemet var først etableret omkring 1550. Enemark har sans for vekselvirkningen mellem økonomisk og politisk historie og tildeler krigen mod hansestæderne 1510-1512 en vis betydning som vendepunkt ved at tilskynde regeringen til at favorisere forårsdrivningen, der ikke var knyttet til hansestæderne. Arups og andres teorier om en blomstrende jysk kvægeksport langt tilbage i middelalderen afvises som ulogiske og blottede for kildegrundlag. I stedet forklares Danmarks kød- og kvægeksport i hele middelalderen kyndigt og grundigt. Kildematerialet kender han som ingen anden, men om han derudover har en landlig baggrund, tør jeg ikke sige. Enemark afslører i hvert fald et for en

Kortskitse over okseveje gennem Jylland.

Kilde: P. Enemark: *Dansk øksehandel*, s. 368

historiker usædvanligt blik for kvægets opdræt og fodring. Han kender også sine Pappenheimere blandt prangerne og påviser, at øksnehandelen skabte dynastier og indgik som et væsentligt led i de danske købstæders opblomstring. Noget af det bedste ved værket er desuden, at Enemark er i stand til at forklare og nuancere mange 'highlights' i øksnehandelens historie såsom Christian I.s forordning af 1475, adelens staldøksnefremstød efter 1523 og smuglersagen mod den berygtede adelsdame Sofie Lykke i 1550'erne på en fuldstændig anden og rimeligere måde, end tidligere historikere har gjort.

Selvfølgelig er der nuancer, en fagfælle kan stille spørgsmålstegn ved. Enemarks livsværk er forsynet med ikke færre end 3.689 noter. Mange er blot henvisninger til et enkelt kildested, men de fleste indeholder faktisk små besyv om emner af vidt forskellig karakter. Som et eksempel kan nævnes en næsten tilfældigt valgt blandt de tusinder af noter, der på få linjer sætter mine overvejelser over Johan Rantzaus dagsmarcher op gennem Jylland i 1534 på plads. Da ruten også var oksernes, om end de gik den modsatte vej, har felttoget under Grevefejden fået en, om man så må sige, øksnehistorisk interesse. Hvor jeg nøjedes med et flygtigt blik på Danmarkskortet og et slag på tasken, meddeler Enemark det præcise antal km afhængigt af, om feltherren nu valgte at passere Skive Å over Hagebro eller et andet overgangssted. Da afsnittet om oksernes veje er så usædvanligt levende og smukt skrevet, får man uvilkårligt den mistanke, at Enemark har kørt eller ligefrem gået ruten i øksnes og prangeres spor med

en kilometertæller. Det sidste vil man slet ikke forsværge. Jeg tager i hvert fald hatten af og takker for belæringen.

Det fortæller lidt om vingefanget, at den kritiske anmelder kun er studset over to af de 3.689 noter og de talløse træk af øksnehandelens historie, som de vidner om. Enemark fremdrager et inventar over kvæget i Nyborg Slots ladegård fra den 27. juli 1523 som et tidligt eksempel på opstaldede øksne, men inventaret er først fra 1533, som for længst påvist af Heise.¹ Eksemplet er altså knap så tidligt. Rent bortset fra, at der næppe har været basis for at tælle hoveder på ladegården i juli 1523, hvor Christian II.s hær på tilbagetog fulgt af Frederik I.s sejrige tropper netop havde passeret Nyborg.

Noget lignende gælder den daværende hertug Frederiks formodede korrespondance med Hamburg fra 1483 (s. 250, jf. s. 389). Enemark henviser til et skrift af den tyske handelshistoriker Richard Ehrenberg, kendt for sit værk om Fuggerne. Jeg har ikke vovet at byde bogbussen her på Møn at skaffe *Aus der Vorzeit von Blankenese* (som var stedet, hvor studene sattes over Elben), men er temmelig sikker på, at Ehrenbergs årstal er forkert. I 1483 var hertug Frederik endnu kun en liden purk, der gemte sig bag sin moders skørter på Kalundborg Slot. Korrespondancen må stamme fra tiden efter 1490, da hertugen som 18-årig fik sit eget lille fyrstendømme at regere og blev installeret på Gottorp. Hvilket år tør man jo ikke gætte på, blot at det må være før 1523, da hertugen ophøjedes til konge. Det er altså med god grund, når Enemark undrer sig over dette tidlige vidnesbyrd om eksporten over Elben i 1483.

Karen Billes 'store handelsfirma' (s. 335) er måske nok at tage munden lidt vel fuld. Den adelige frue handlede altså med øksne. Enemark skriver, at vi træffer hendes søn, Gabriel Gyldenstjerne, ved Haderslev toldsted i 1539, men man må dog formode, at der har været tale om en svend. Til gengæld er jeg helt enig med ham, når han resolut ændrer en Ribeborgers fødsel fra 1490 til 1510. Derved opnår han, at oksehandleren Peder Trellund, som tidligere historikere (også den kommende redaktør) samstemmende har ladet blive 104 år, udnævnes til hospitalsforstander som 61-årig, ikke som 81-årig.

Enemark brillerer konstant med skarpsindige, filologiske tolkninger, men stiller et enkelt sted et spørgsmålstegn. Når forårsmarkedet i Ribe 1521 omtales som 'sledet', menes ikke slidt, som Enemark forsigtigt antyder, men utvivlsomt sluttet, som det ses af fortsættelsen: 'gandet og endt' (s. 134).

Senmiddelalderen elsker treenigheder. Hvorfor bruge en enkelt glose, når begrebet kunne udtrykkes i tre ord? Øjensynligt en måde at give begreberne vægt og i grunden ikke mere urimelig, end når vi anvender store bogstaver eller kursiv.

Rent toldhistorisk er Enemark i fineste form og god for mange bidske kommentarer. Toldregnskaberne må suppleres af aconto-beløb og de udgifter, tolderne bestred af kassen. Det forklarer, at tidligere historikere ofte har undervurderet toldoppebørslen. Et stort tidsrum og et enormt materiale er kulegravet og fremlagt på fornemste vis. Poul Enemarks værk må ubetinget betegnes hans opus magnum, som er det ypperste, en historiker kan præstere.

I *Familien Rosenkrantz* II s. 200, jf. *Dansk oksehandel* s. 68, 298.

Generalforsamling

Told- og Skattehistorisk Selskab indkalder herved til generalforsamling mandag den 26. april 2004, kl 16.00 i kantinen i Told- og Skattestyrelsen, Østbanegade 123, 2100 København Ø, med følgende dagsorden:

1. Valg af dirigent
2. Beretning om virksomheden i.
april - 31. december 2003
3. Indkomne forslag
4. Regnskab i. april -
31. december 2003

5. Valg af bestyrelsesmedlemmer m.v.
 - a. formand
 - b. 3 bestyrelsesmedlemmer
 - c. 2 bestyrelsessuppleanter
 - d. 2 revisorer
 - e. en revisorsuppleant
6. Fastsættelse af kontingent
7. Eventuelt

Efter generalforsamlingen bydes de fremmødte på en forfriskning.

Bestyrelsen

Indholdsfortegnelse

Forord.....93

Henrik Fode:

Den kære selvangivelse.....95

Michael Bregnsbø:

Absolutisme eller »ingen beskatning uden repræsentation«.

Nogle overvejelser over statsformer og beskatningsformer i 1600- og 1700-tallets

Europa.....105

Helmuth Schledermann:

Ivar Berendsen.

Inhabil eller blot alsidig embedsmand I: Opstigen117

Mikael Venge:

Øksnehandelens storhedstid 130

Generalforsamling.....133

